

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा छ को 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'सजिलो नेपाली माला' भित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकायअन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विभाग, स्नाकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्ष, आठौं पत्र नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि तयार गरिएको छ ।

१.३ विषयपरिचय

भाषा विचार विनिमयको साधन हो । एक व्यक्तिले आफ्ना मनमा लागेका कुराहरू अर्को व्यक्तिसँग संप्रेषण गर्न भाषाको प्रयोग गर्दछ । भाषाले मानव सभ्यता, संस्कृति तथा परम्पराको संरक्षण तथा संवर्धन गर्ने कार्य गर्दछ । नेपालमा नेपाली भाषालाई कामकाजको भाषा तथा सम्पर्क भाषाका रूपमा मान्यता दिइएको छ । यस भाषालाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले राष्ट्रभाषा, मानक भाषा, साभ्ना भाषा, कामकाजको भाषा तथा सम्पर्क भाषाको मान्यता दिएको छ । नेपालमा सामुदायिक र संस्थागत गरी २ किसिमका विद्यालयहरू सञ्चालनमा छन् । ती विद्यालयहरूमध्ये प्रायःजसो संस्थागत विद्यालयहरूमा अङ्ग्रेजी भाषाका माध्यमले पठनपाठन गराइन्छ भने विद्यालय तहका सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरू तथा केही संस्थागत विद्यालयहरूमा औपचारिक रूपमा नेपाली भाषाका माध्यमले पठनपाठन गराइन्छ । त्यस्तै प्राथमिक, निम्न माध्यमिक, माध्यमिक तथा उच्च माध्यमिक तहमा अनिवार्य तथा उच्च तहमा अनिवार्य तथा ऐच्छिक विषयका रूपमा नेपाली भाषालाई समावेश गरिएको पाइन्छ ।

नेपालमा हाल सरकारी तथा निजी गरी दुई किसिमका विद्यालयहरू सञ्चालनमा छन् । ती विद्यालयहरूमध्ये सरकारी विद्यालयहरूले नेपाल सरकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक प्रयोगमा ल्याएका छन् भने निजी विद्यालयहरूले

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित पाठ्यक्रमका परिधिभिन्न रहेर विभिन्न लेखक तथा प्रकाशकद्वारा तयार पारिएका भाषा पाठ्यपुस्तक अथवा नेपाल सरकार पाठ्यक्रम विकासकेन्द्रद्वारा प्रकाशित नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक नै प्रयोगमा ल्याएका छन् । भिन्न-भिन्न लेखक तथा प्रकाशकहरूबाट विभिन्न भाषा पाठ्यपुस्तकहरू तयार गरिएको भए तापनि ती पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका विभिन्न विधा तथा उपविधाहरूमा आधारित रहेका छन् । नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक सैद्धान्तिक तथा विषयगत ज्ञानभन्दा भाषाका चार आधारभूत सीपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइमा विद्यार्थीहरूलाई निपूर्ण बनाउने उद्देश्यले तयार पारिएको हुन्छ । भाषाका यिनै सीपहरूलाई विकास गर्न नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको परिधिभिन्न रहेर विभिन्न विधा तथा उपविधाहरूलाई समायोजन गरी 'हाम्रो नेपाली किताब, मेरो नेपाली किताब, सजिलो नेपाली माला, मेरो नेपाली माला, नेपाली शृङ्खला' जस्ता पाठ्यपुस्तकहरू उपयोगमा ल्याइएका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययन एउटै कक्षाका एउटै विषयका फरक-फरक पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । निम्न माध्यमिक तह कक्षा छ को सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गरिने 'हाम्रो नेपाली किताब' र सोही कक्षाको सोही पाठ्यक्रमका परिधिभिन्न रही डा. हेमाङ्गराज अधिकारी, प्राध्यापक लालानाथ सुबेदी, तथा सहप्राध्यापक हरिप्रसाद पराजुलीको संयुक्त लेखन तथा सम्पादन र विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी काठमाडौंको प्रकाशन तथा वितरणमा तयार पारिएको 'सजिलो नेपाली माला'भित्र रहेका रूपक विधाभित्र समाविष्ट पाठहरूको भाषिक सीप, पाठको स्तरीयता, उपयुक्तता तथा भाषिक उद्देश्यका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरी दुवै पाठ्यपुस्तकभित्र रहेका सबल तथा दुर्बल पक्षहरूलाई केलाई उपयुक्त सुझाव दिनु यस अध्ययनको मुख्य अभिप्राय रहेको छ ।

१.४ समस्याकथन

यस शोधकार्यमा निम्नलिखित बुँदाहरूलाई समस्याका रूपमा लिइएको छ:

- क. भाषा पाठ्यक्रमको उद्देश्यानुरूप भाषा पाठ्यपुस्तकमा रूपक विधा राखिएको छ कि छैन ?

- ख. भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले उक्त दुई पाठ्यपुस्तकमध्ये कुनचाहिँ बढी उपयोगी छ ?
- ग. 'हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली माला'भित्र समाविष्ट रूपक विधाका सबल र दुर्बल पक्षहरू के-के छन् ?

१.५ शोधका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधकार्य देहायका उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहेको छ:

- क. भाषा पाठ्यक्रमका उद्देश्यका आधारमा उक्त दुई भाषा पाठ्यपुस्तकहरूमा समाविष्ट रूपक विधाको उपयुक्तताको विश्लेषण गर्नु ।
- ख. भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले उक्त दुई भाषा पाठ्यपुस्तकहरूमध्ये कुनचाहिँ बढी उपयोगी छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु ।
- ग. 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'सजिलो नेपाली माला'भित्र समाविष्ट रूपक विधाका पाठहरूको सबल र दुर्बल पक्षहरूका बारेमा जानकारी दिई उपयुक्त सुझाव दिनु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये रूपक विधा पनि एक हो । भाषा सिकाइ प्रक्रियामा यस विधाको महत्वपूर्ण भूमिका रहने मानिन्छ । यस विधाका बारेमा थुप्रै लेखक तथा समीक्षकहरूले चर्चा परिचर्चा पनि गरेका छन् । विद्यालय तहको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिएका कविता, कथा, निबन्ध, प्रबन्ध, एकाङ्की, संवाद, वादविवाद, जीवनी, चिठी, नमुना अभ्यास, भाषिक सामर्थ्यजस्ता विविध विषयहरूमध्ये अन्य विषयहरूका तुलनामा रूपक विधाअन्तर्गतका विषयहरूमा आधारित भई एम्.एड्. तहमा शोधपत्र तयार गर्ने शोधार्थीहरूको सङ्ख्या अत्यन्त कम छ । डा. पारसमणि भण्डारीद्वारा लेखिएको 'स्नाकोत्तर नेपाली शिक्षा शोध विवरण (२०६३)' पुस्तकभित्र समावेश गरिएका २०५ वटा शोधविवरणहरूमा महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलबाट देवेन्द्रराम खनालद्वारा लेखिएको शोधपत्र 'कक्षा ८ को नेपाली किताबमा प्रयुक्त रूपक विधाको विश्लेषण (२०५७)' एकमात्र रूपक विधासँग सम्बन्धित शोधपत्र हो । तर रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययनको थालनी भने सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर मोरङ्का दुर्गाप्रसाद गौतमद्वारा लेखिएको शोधपत्र कक्षा

सातका 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'मेरो नेपाली माला' भित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययनबाट भएको पाइन्छ ।

रामप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको शोधपत्र माध्यमिक तहमा पुरानो पाठ्यपुस्तक 'महेन्द्रमाला' र हालको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययन (२०५५) मा एउटै कक्षाका अलग-अलग समयका पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यस शोधपत्रभित्र नयाँ र पुरानो किताबभित्र समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका पाठहरूको समानता, भिन्नता, नमुना अभ्यासको सान्दर्भिकताजस्ता पक्षहरूका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ ।

महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलका देवेन्द्र खनालद्वारा तयार पारिएको शोधपत्र कक्षा ८ को 'हाम्रो नेपाली किताब' मा समाविष्ट रूपक विधाको विश्लेषण (२०५७) मा रूपक विधाको सैद्धान्तिक विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधपत्रमा निम्नमाध्यमिक तहको भाषा पाठ्यक्रमले यस तहमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूको भाषिक सीप विकासमा रूपक विधासँग सम्बन्धित पाठहरूबाट राखिएका अपेक्षित उद्देश्यका आधारमा पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट रूपक विधासँग सम्बन्धित पाठहरूको व्याख्या विश्लेषण गर्दै सबल र दुर्बल पक्ष पहिल्याउँदै आवश्यक सुझावहरूसमेत दिइएको छ ।

त्यसैगरी सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङका दुर्गाप्रसाद गौतमद्वारा तयार गरिएको शोधपत्र कक्षा सातका 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'मेरो नेपाली माला' भित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययन (२०६५) मा निम्नमाध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम र रूपक विधाको सैद्धान्तिक परिचय दिइएको छ । यस शोधमा कक्षा ७ का एकै समयका एउटै पाठ्यक्रममा आधारित अलग-अलग दुई पाठ्यपुस्तकहरू 'हाम्रो नेपाली किताब र मेरो नेपाली माला'भित्र समावेश गरिएका रूपक विधाका पाठ्यसामग्रीहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गर्नुका साथै दुवै पाठ्यपुस्तकका सबल तथा दुर्बल पक्षहरू दर्शाउँदै निष्कर्ष र सुझावहरूसमेत दिइएको छ । यसैगरी शिक्षाशास्त्र संकायबाट तयार गरिएका अन्य शोधपत्रहरू साहित्यका अन्य विधाहरूसँग सम्बन्धित रहे पनि अप्रत्यक्ष रूपमा रूपक विधाका बारेमा कतै-कतै चर्चा गरेको पाइन्छ ।

श्रद्धेय विद्वान प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारीले रूपक विधालाई जोड दिँदै लेखेको 'नेपाली भाषा शिक्षण (२०३९)' पुस्तकमा विद्यालय तहमा रूपक विधा शिक्षणको औचित्य र

बालबालिकाको भाषिक सीप विकासमा रूपक विधाको उपयोगिताको चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी उनैद्वारा सम्पादित 'शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने कारक तत्वहरू (२०४४)' अध्ययन प्रतिवेदनमा प्राथमिक तथा माध्यमिक तहमा नेपाली भाषा पाठ्यक्रम र 'महेन्द्रमाला' किताबका बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ । यस्तै किसिमले डिल्लिराम रिमालद्वारा लेखिएको 'नेपाली शिक्षण (२०५२)' पुस्तकमा रूपक शिक्षणको प्रयोजन, कार्यकलाप र शिक्षण विधिका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । यसैगरी 'प्राथमिक शिक्षक सेवाकालीन तालिम (२०५४)' मा पनि रूपक शिक्षणको प्रयोजन, रूपक शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने कार्यकलापहरू र शिक्षण सामग्रीहरूबारे जानकारी दिइएको छ । प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी र प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्माद्वारा लिखित 'प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण (२०५५)' पुस्तकमा मौखिक जीवन्तताअनुसारको भाषा प्रयोग गर्ने क्षमताको विकास गर्नु नै रूपक विधाको मुख्य प्रयोजन हो भनिएको छ ।

यसरी रूपक विधाका सन्दर्भमा यसभन्दा अधिका केही अग्रज शोधकर्ताहरूद्वारा अनुसन्धान गरी यसका बारेमा चर्चा परिचर्चा गरिएको भए तापनि निम्न माध्यमिक तहको कक्षा छ मा एउटै कक्षाको एकै समयका सरकारी तथा निजी विद्यालयका पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट रूपक विधामा आधारित भएर तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरी शोध गरिएको पाइदैन । पूर्व अनुसन्धानकर्ताका अध्ययनका सबल र दुर्बल पक्षहरूका पृष्ठभूमिमा यस अध्ययनबाट वर्तमान सन्दर्भमा सरकारी र निजी स्तरका एउटै कक्षाका अलगअलग पाठ्यपुस्तकभित्र समावेश गरिएका रूपक विधासँग सम्बन्धित पाठहरूको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरी कुन पाठ्यपुस्तकचाहिँ बढी स्तरीय, उपयुक्त र भाषिक सीप आर्जनका लागि बढी सफल छ भन्ने कुराको पहिल्याउँदै दुबै पाठ्यपुस्तकभित्रका सबल र दुर्बल पक्षहरूलाई केलाउँदै आवश्यकताअनुरूप सुझाव तथा निष्कर्षसमेत दिन यो शोध सफल भएको छ भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

१.७ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत अध्ययन निम्न माध्यमिक तह कक्षा छ का 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'सजिलो नेपाली माला'भित्र समाविष्ट रूपक विधाभित्रका पाठहरूको व्याख्या, विश्लेषण, तुलना आदिमा सीमित रहेको छ । यस अध्ययनमा यी दुई पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक विधाहरूको

तुलनात्मक अध्ययन गरी भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले कुन पाठ्यपुस्तक बढी उपयोगी छ भन्ने कुराको विश्लेषण गरिएको छ । यसबाहेकका अन्य पक्षहरू यसका सीमा रहेका छन् ।

१.८ अध्ययन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका लागि निम्न किसिमका अध्ययन विधिरूप अपनाइएका छन्:

१.८.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नका लागि पुस्तकालयीय स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसका अतिरिक्त भाषा पाठ्यपुस्तक पढाइरहेका शिक्षकहरूसँग प्रश्नोत्तरका माध्यमबाट आवश्यक सुझाव र केही मात्रामा भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माणसँग सम्बन्धित विशेषज्ञहरूका निष्कर्षहरूलाई समेत यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।

१.८.२ अध्ययन विश्लेषण विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा सामग्रीहरूको विश्लेषणका लागि मूलतः तुलनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसका अतिरिक्त आवश्यकताअनुसार वर्णनात्मक, तालिकीकरण, साङ्ख्यिकीकरणजस्ता विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

अध्याय एक	:	शोधपरिचय
अध्याय दुई	:	रूपक विधाको परिचय र कक्षा छ मा रूपक शिक्षण
अध्याय तीन	:	कक्षा छ को भाषा पाठ्यक्रम र रूपक विधा
अध्याय चार	:	कक्षा छ का 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'सजिलो नेपाली माला भाषा' पाठ्यपुस्तकका रूपक विधाका पाठ्यसामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययन
अध्याय पाँच	:	उपसंहार तथा निष्कर्ष

अध्याय दुई

रूपक विधाको परिचय र कक्षा छमा रूपक शिक्षण

२.१ रूपक विधाको परिचय

रूपक संस्कृत तत्सम प्रत्यय हो । संस्कृत भाषाको 'रूप्' धातुमा 'ण्लुव' प्रत्यय लागेर त्यसको स्थानमा 'अङ्' आदेश हुँदा रूपक शब्द बन्दछ, (उपाध्याय, २०२६:७६) । संस्कृत साहित्यमा रूपक शब्दको अर्थ दृश्य साहित्यसँग सम्बन्धित छ । भरतमुनिले उनको ग्रन्थ नाट्यशास्त्रमा रूपकका दश भेद बताएका छन् । साहित्य दर्पणकार विश्वनाथको साहित्य दर्पण भन्ने ग्रन्थमा तद्रूपारोपात्तु रूपकम् भनिएको छ । जसको अर्थ दृश्य काव्यमा अभिनेता अभिनेत्रीमा रामादि र सीतादि नायक-नायिका रूपको आरोप गरिने हुनाले यसलाई रूपक भनिन्छ, भन्ने हुन्छ (उपाध्याय, २०२६:७६) । रूपकलाई दस भेद र अठार उपभेदमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । रूपकका दश भेदमा नाटक, प्रकरण, भाण, व्यायोग, समवकार, डिम, इहामृग, अङ्क, वीथी र प्रहसन हुन् । त्यसैगरी अठार उपभेदमा नाटक त्रोटक, गोष्ठी, सट्टक, नाट्यशसक, प्रस्थानक, उल्लाप्य, काव्य, प्रेङ्गण, रासक, संलापक, श्रीगद्धित, शिल्पक, विलासिका, दुर्मल्लिका, प्रकरणिका, हल्लीश र भाणिका पर्दछन्, (उपाध्याय, २०२६:७७) ।

वर्तमान सन्दर्भमा नेपाली भाषामा रूपक विधाले खास गरेर भाषाको कथ्य रूप वा मौखिक पक्षलाई जोड दिएको पाइन्छ । अर्काको व्यवहार, रूपाकृति, चरित्र, स्वभाव, आनिबानि आदि विशेषताहरूको दृश्यश्रव्यात्मक रूपमा प्रस्तुति गर्नुलाई नै रूपक भनिन्छ, (अधिकारी, २०५०:१६९) । यसले वक्ताका भावना, संवेग र विचारको प्रभावपूर्ण ढङ्गले आत्मप्रदर्शन गर्ने भएकाले यसमा भाषिक पक्षका अतिरिक्त हाउभाउ, मुखाकृति, इशारा, अङ्गसञ्चालन आदि भाषिकेतर पक्षको पनि उत्तिकै भूमिका रहन्छ । पूर्वीय आचार्यहरूले रूपकलाई नाटकको पर्यायका रूपमा परिभाषित गर्दै यसको विकास र विस्तारमा जोड दिएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले रूपक विधाअन्तर्गत नाटक, एकाङ्की, वादविवाद, मनोवाद, संवाद, वक्तृता आदिलाई समावेश गरेकाले यहाँ यी विधाहरूलाई संक्षेपमा केलाउने प्रयास गरिएको छ ।

२.१.१ नाटक

नाटक संस्कृत तत्सम शब्द हो । नट् धातुमा ण्वुल् प्रत्यय लागेर नाटक शब्द बन्दछ (भण्डारी र अरू, २०६४:३३३) । नाटक शब्दले अभिनेयात्मकतालाई मुख्य रूपमा प्रकटित गर्ने भएकाले यसलाई अभिनय-दृश्य काव्यअन्तर्गत राखिएको छ । नाटकलाई अङ्ग्रेजीमा **Drama** भनिन्छ । ग्रीसेली **Dram** धातुबाट **Drama** शब्द बनेको हो । **Dram** धातुले पनि अभिनय, अनुकृति वा अनुकरण अर्थ दिने भएकाले **नाटक** वा **Drama** शब्दले अभिनेय गुण रहेको साहित्यिक रचना विशेषलाई बुझाउँछ । विभिन्न विद्वानहरूका नाटकसम्बन्धी मान्यताहरूलाई हेर्दा नाटकको मूल स्वरूप अभिनेयात्मकता नै भएको स्पष्ट हुन्छ । यसका साथै नाटक मानवजीवनको अनुकरणलाई अभिनेताद्वारा अभिनयमूलक ढङ्गमा संवादका माध्यमबाट पाठक वा दर्शकका निमित्त प्रस्तुत गरिने मनोरञ्जनात्मक साहित्यिक विधा हो भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ (भण्डारी र अरू, २०६४:३३४) । विभिन्न विद्वानका परिभाषाहरूका आधारमा संवाद वा कथोपकथनका माध्यमबाट मानवजीवनका विभिन्न क्रियाकलापहरूको अनुकरण गरी अभिनयमूलक ढङ्गमा पाठक वा दर्शकका निमित्त प्रस्तुत गरिने मनोरञ्जनात्मक साहित्यिक विधालाई नाटक भनिन्छ भनेर परिभाषित गर्न सकिन्छ । कथावस्तु, पात्र वा चरित्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैली नाटकका तत्त्वहरू हुन् ।

२.१.२ एकाङ्की

साहित्यलाई मूलतः श्रव्य र दृश्य गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । तीमध्ये नाटक र एकाङ्कीलाई दृश्यकाव्यअन्तर्गत र तीवाहेक अन्य विधालाई श्रव्यकाव्यअन्तर्गत राखिएको पाइन्छ । संस्कृत नाटककार भाषका विभिन्न नाट्यप्रयोगहरूमा एकाङ्की तत्त्व र त्यसको प्रारम्भिक रूप भेटिए पनि आजको प्रचलित आधुनिक नाटकचाहिँ पश्चिमकै देन हो । एकाङ्की भन्नाले एक अङ्क भएको बुझिन्छ । एकाङ्कीलाई विभिन्न अङ्कमा लेख्दा नाटक र नाटकलाई एक अङ्कमा छोट्याउँदा एकाङ्की नहुने भएकाले एकाङ्कीको आफ्नै स्वत्व हुन्छ । एकाङ्कीमा एउटै कार्य एउटै उद्देश्य र एउटै स्थिति हुन्छ । एकाङ्कीमा एउटैमात्र भावना अथवा संवेदनाको प्रस्तुति हुनु आवश्यक हुन्छ । यसरी अन्वितिको निर्वाहबाट मात्र एकाङ्कीमा गतिशीलता र तीव्रताको प्रादुर्भाव हुन्छ । एकाङ्कीमा घटना, विषय र चरित्रको विस्तार हुँदैन, तिनीहरूको एक पक्षमात्र उद्घाटन गरिएको हुन्छ ।

समग्रमा जीवनमा घटेका स्मरणीय घटना, अविस्मरणीय स्थिति र प्रमुख पात्रको संवेद्य चरित्रविशेषको एकपक्षीय र गतिशील अवस्थाको संवादात्मक प्रस्तुति नै एकाङ्की हो । यसरी एकाङ्कीको कथ्यमा एकता, कार्यमा तीव्रता, घटनामा क्षिप्रता, भावमा संलग्नता र संवेदनामा सूक्ष्मता हुनु आवश्यक छ । विभिन्न विद्वानहरूका परिभाषाका आधारमा एकाङ्कीलाई जीवनको कुनै खास पाटोमा सम्वद्ध निश्चित भाव वा विचारले परिपूर्ण, छोटो एवं अभिनेयमूलक र संवादात्मक संरचनाका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । कथावस्तु, पात्र वा चरित्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैली नाटकका तत्त्वहरू हुन् ।

२.१.३ संवाद

वक्ता र श्रोताबीचको कुराकानी वा वार्तालापलाई संवाद भनिन्छ । संवादलाई दुई पक्षका बीचको कुराकानी, वार्तालाप, सान्दर्भिक गफ, कथोपकथन र वार्ता पनि भन्न सकिन्छ । संवादमा घटीमा दुई पक्षको सहभागिता अनिवार्य रहन्छ । थालनीमा विभिन्न पात्रहरूको विचारमा बहुलता रहन्छ । पात्रहरूको समावेशका आधारमा संवादमा घटीमा दुईजना पात्रहरू अनिवार्य हुन्छन् तर एकाङ्की र नाटकमा भैँ संवादमा बहुल पात्रको समावेश हुनु उपयुक्त मानिदैन । पात्रहरूबीचको एकआपसमा गरिने कुराकानी, बातचित, वार्तालाप, बहस, तर्क, सन्देश, विवाद आदि नै संवाद हो (बराल र एटम, २०६३:२९४) । संवाद संक्षिप्त, सरल, स्पष्ट, अर्थपूर्ण, सन्देशमूलक तथा शिक्षाप्रद हुनुपर्छ । यिनै उद्देश्य प्राप्तिका लागि नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा संवादलाई रूपक विधाको उपविधाका रूपमा समावेश गरिएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यमा संवादको बारेमा व्यापक अध्ययन तथा वर्णन नपाइए तापनि विषयवस्तु, परिवेश, संवाद, चरित्र, द्वन्द्व, उद्देश्यलगायतका संरचक तत्त्वहरू रहेका हुन्छन् ।

२.१.४ वादविवाद

वादविवादमा कुनै विषयमा पक्ष र विपक्ष भएर आ-आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्ने काम हुन्छ । यसमा कम्तीमा दुईजना वक्ताहरू हुनु आवश्यक छ । यसमा कुनै निश्चित विषय लिई त्यसैका बारेमा वादविवाद गराउने कार्य गरिन्छ । पक्ष र विपक्ष भई आफ्ना तर्कहरूले स्थान पाउन भन्ने धारणा राख्दै स्वस्थ ढङ्गबाट विपक्षीको तर्कपूर्ण खण्डन गर्नाले विद्यार्थीमा तार्किक शक्तिमा बृद्धि भई बोलाइमा प्रभावकारिता आउँछ । वादविवाद संवाद जस्तै भए पनि यसमा हार्दिकता कम हुन्छ र बढी तर्कपूर्ण र बौद्धिक किसिमको हुन्छ । संवादमा

वक्ताका बीचमा सहमति तथा समझदारीका औपचारिक ढङ्गले विचारको प्रस्तुति हुन्छ भने वादविवादमा चाहिं यस्तो हुँदैन ।

२.१.५ मनोवाद

कुनै खास प्रसङ्ग वा सोचाइसँग सम्बन्धित रहेर गरिने कार्यकलाप नै मनोवाद हो (लामिछाने, २०६०:१४०) । मनोवादलाई एकालाप वा स्वगतकथन पनि भनिन्छ । यो पनि रूपक विधाअन्तर्गत नै पर्दछ । मनोवादमा व्यक्तिले आफ्नो मनमनै कुनै कुरा सोच्दछ र आफैँ एकलै नै प्रकट गर्दछ । यसमा दोस्रो व्यक्ति उपस्थित हुनु आवश्यक पर्दैन र उपस्थित भएमा मनोवादको अभिव्यक्तिको क्रम टुक्रिन्छ । मनोवादको पात्र कुनै खास कारणले गर्दा उ एकलै भएको समयमा उसका मनमा उठेका विभिन्न भावका तरङ्गहरूलाई हाउभाउसहित उतार्ने कार्य गरिन्छ । यस प्रकारको अभिनयबाट विद्यार्थीहरूमा कुनै खास घटनाको आफैँले अनुभव गर्ने र अभिनेयात्मक ढङ्गले व्यक्त गर्ने क्षमताको विकास गराउने भएकाले माध्यमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकहरूमा मनोवादलाई समावेश गरेको पाइन्छ ।

२.२ कक्षा छमा रूपक विधा शिक्षणका उद्देश्यहरू

विद्यालय तहमा संवादलाई प्रयोगमा ल्याउनुको प्रयोजन विद्यार्थीको मौखिक अभिव्यक्तिगत ढङ्गढाँचाअनुरूप उपयुक्त परिस्थितिमा उपयुक्त तरिकाबाट निपातको समेत प्रयोग गर्दै हाउभाउपूर्ण ढङ्गबाट अङ्ग सञ्चालन गरी विचारको प्रस्तुतीकरण गर्न सक्षम होऊन भन्ने धारणा राखिएको पाइन्छ (लामिछाने, २०६०:१३०) । विद्यालय स्तरमा वादविवाद राखिनुको मूल प्रयोजन विद्यार्थीलाई विवादात्मक अभिव्यक्तिमा सक्षम बनाउनु तथा तर्कपूर्ण ढङ्गबाट आफ्ना भनाइलाई अरूसमक्ष राख्नु र सस्वर पठनका साथै स्वाभाविक ढङ्गबाट विवादात्मक कार्यलाई सबल बनाउनु रहेको पाइन्छ (लामिछाने, २०६०:१४०) । विद्यार्थीहरूमा कुनै खास घटनाको आफैँले अनुभव गर्ने र अभिनेयात्मक ढङ्गले व्यक्त गर्ने क्षमताको विकास गराउनु मनोवाद शिक्षणको उद्देश्य रहेको पाइन्छ । एकाङ्कीबाट चारित्रिक भूमिका निर्वाह गर्नका लागि सूक्ष्म ज्ञान प्राप्त हुनुका साथै व्यावहारिक सीपसमेत प्राप्त हुन्छ । एकाङ्कबाट भाषागत दक्षता प्राप्त गर्न हाउभाउसहित चरित्रअनुसार भाषाको प्रयोग गर्नसमेत सिकिने भएकाले विद्यालय तहमा विद्यार्थीहरूका लागि उपयोगी ठहरिन्छ (लामिछाने, २०६० : १४१) ।

निम्नमाध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले कक्षा छ मा रूपक शिक्षणका उद्देश्यहरू किटान नगरी समग्र निम्नमाध्यमिक तहको पाठ्यक्रम विस्तृतीकरणमा रूपक विधासँग सम्बन्धित निम्न उद्देश्यहरू राखेको पाइन्छः

१. उच्चारित ध्वनिहरूको भिन्नता पहिल्याउन र सोहीअनुरूप उच्चारण गर्न
२. शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न
३. अरूले वर्णन गरेका कुराहरू बुझी आफ्ना शब्दमा व्यक्त गर्न
४. आफूले देखेसुनेका र पढेका वस्तु, वातावरण तथा घटनाका विषयमा सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न
५. विभिन्न किसिमका वर्णन तथा अभिव्यक्तिहरू सुनी तिनका मुख्य कुराहरू भन्न
६. मौखिक अभिव्यक्ति सुन्ने क्रममा प्रयुक्त चेष्टा, अभिनय आदिको ख्याल गर्न
७. कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद, वादविवाद, छलफलजस्ता मौखिक अभिव्यक्तिहरू ध्यानपूर्वक सुनी तिनमा भाग लिन
८. आफूले भन्न चाहेका कुराहरूलाई शिष्ट भाषा प्रयोग गरी हाउभाउपूर्ण र प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त गर्न
९. लिखित सामग्रीलाई गति, यति मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न
१०. पाठहरू पढी तिनका मुख्यमुख्य कुराहरू बुझेर बताउन
११. पाठमा व्यक्त भावअनुसार लय, सुर र आघात मिलाई पढ्न
१२. विभिन्न उद्देश्यले लिखित सामग्रीहरूको मौनवाचन गर्न
१३. पठित शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न
१४. विभिन्न विधाका पाठहरू पढी शब्दभण्डार बृद्धि गर्न
१५. शब्द, वाक्य र पाठका अंशहरू सुनेर लेख्न
१६. सुनेका र पढेका विषयवस्तुको सारांश लेख्न
१७. आफ्ना रूचिअनुसारका विषयमा मौलिक रचना गर्न
२०. व्याकरणका आधारभूत तत्त्व बुझी तिनको उपयुक्त प्रयोग गर्न ।

२.३ कक्षा छ मा रूपक शिक्षणका विधिहरू

रूपक शिक्षणका विभिन्न विधिहरू प्रचलनमा रहेका छन् । शिक्षकले कक्षा र विद्यार्थीको स्तर हेरी आवश्यकताअनुसार यी विधिहरूको प्रयाग गरेर रूचिपूर्ण शिक्षण गर्नेपर्दछ । निम्नमाध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले रूपक शिक्षणका विधिहरू किटान नगरे पनि कक्षा छ मा रूपक शिक्षणका लागि निम्न विधिहरू हुन सक्छन्:

२.३.१ कक्षाभिनय विधि

यस विधिबाट शिक्षण गर्दा शिक्षकले कक्षाका केही विद्यार्थीहरूलाई छनोट गरेर तिनीहरूलाई विभिन्न पात्रहरूको भूमिका दिई कक्षामा नाटकको अभिनय गर्न लगाउँछन् र विद्यार्थीहरूले त्यसैअनुसार विभिन्न भूमिका निभाउँछन् । भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले कक्षा रूपक शिक्षणमा यो विधि बढी प्रभावकारी मानिन्छ ।

२.३.२ मञ्चन विधि

विद्यार्थीहरूलाई रङ्गमञ्चमा प्रदर्शन गर्न लगाएर यस विधिबाट शिक्षण गर्न सकिन्छ । यो रूपक शिक्षणको उपयुक्त तथा उत्तम विधि भए तापनि यस विधिबाट शिक्षण गर्दा औपचारिक कार्यक्रमको आयोजना गर्नपर्ने भएकाले अत्याधिक धन र समयको व्यय हुने हुन्छ ।

२.३.३ व्याख्यान विधि

रूपकमा भएका कुनै खास भावपूर्ण अभिव्यक्तिलाई व्याख्या र तुलना गरी यस विधिबाट शिक्षण गर्न सकिन्छ । यो शिक्षककेन्द्रित परम्परागत विधि भए तापनि कुनै कुराको गुणदोषको मूल्याङ्कन गर्ने र विवेचना गर्ने सीपको विकासका लागि यो विधि प्रभावकारी मानिन्छ ।

२.३.४ समीक्षा-विश्लेषण विधि

यस विधिलाई सामान्य र सैद्धान्तिक गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीलाई पाठ्यवस्तु पढ्न लगाई शिक्षकले नमुनाका रूपमा परिचयात्मक टिप्पणी गरिदिएर त्यसको अभ्यास गराउनु सामान्य समीक्षा वा विश्लेषण विधि हो भने सम्बन्धित विधाको सैद्धान्तिक पक्षहरूका आधारमा पाठको समीक्षा गर्दै विश्लेषण वा मूल्याङ्कन गर्नु सैद्धान्तिक समीक्षा वा विश्लेषण विधि हो ।

अध्याय तीन

कक्षा छको भाषा पाठ्यक्रम र रूपक विधा

३.१ निम्नमाध्यमिक तहको कक्षा छ को नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको परिचय

पाठ्यक्रम निश्चित उद्देश्य पुरा गर्न तयार गरिने शैक्षिक कार्यक्रम हो (जवरा र अरु, २०६४:५८) । असल र स्तरयुक्त पाठ्यक्रमले अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल हुन सक्छन् । यो शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्यबाट निर्देशित हुन गर्दछ । पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक क्रियाकलापहरूको एउटा सङ्गठित तथा सुव्यवस्थित रूप मान्न सकिन्छ । यसमा विद्यालय हाताभित्र र बाहिर सञ्चालन गरिने शैक्षिक क्रियाकलापहरू पर्दछन् जुन सदैव विद्यार्थीको हितअनुकूल हुनुपर्दछ । पाठ्यक्रमभित्र शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्यहरू, तहगत उद्देश्यहरू, विषयगत उद्देश्यहरू र पाठगत उद्देश्यहरू समावेश गरिएको हुन्छ । यसर्थ व्यक्ति, समाज र राष्ट्रकै सवाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक योग्य, दक्ष र प्रतिभावान् जनशक्तिको आवश्यकता पूरा गर्न पाठ्यक्रम सक्षम हुनुपर्दछ । शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य परिपूर्तिका लागि सम्बन्धित तहमा तदनुरूपको पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निम्न माध्यमिक तहमा कक्षागत पाठ्यक्रम तयार नगरी तहगत पाठ्यक्रम तयार गरेको छ । यस पाठ्यक्रमले भाषाका चार सीपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू चाहिँ कक्षागत रूपमा निर्धारण गरेको छ । जसअन्तर्गत सुनाइ र बोलाइसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू एक ठाउँमा राखिएका छन् भने पढाइ र लेखाइसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू अलगअलग राखिएका छन् ।

३.२ निम्नमाध्यमिक तहको तहगत उद्देश्य

यो शोधपत्र निम्न माध्यमिक तहसँग सम्बन्धित रहेकाले अब निम्न माध्यमिक तहको (कक्षा छ, ७ र ८) नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको तहगत उद्देश्यका बारेमा उल्लेख गरिन्छ :
राष्ट्र र प्रजातन्त्रप्रति आस्थावान्, सामाजिक र पाकृतिक वातावरणप्रति सचेत, भाषिक व्यवहारमा सक्षम, श्रमप्रति सकारात्मक प्रवृत्ति भएका स्वस्थ, स्वावलम्बी एवम् चरित्रवान् नागरिक तयार गर्ने यस तहको शिक्षाको उद्देश्य हुनेछ ।

(स्रोत: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५८) नि.मा.वि. तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम)

३.३ निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको साधारण उद्देश्य

निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका साधारण उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

- १ उच्चारित ध्वनिहरूको भिन्नता पहिल्याउन र सोहीअनुरूप उच्चारण गर्न
- २ अरुद्वारा अभिव्यक्त विचार बुझ्ने गरी सुन्न
- ३ शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न
- ४ सुनेको विषयवस्तुको मुख्य-मुख्य कुरा बताउन
- ५ आफूले देखेका, सुनेका र अनुभव गरेका विषयवस्तुमा मौखिक अभिव्यक्ति दिन
- ६ आफूले भन्न चाहेका कुरालाई हाउभाउपूर्ण एवम् प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्ति दिन
- ७ कुराकानी, संवाद, वादविवाद, प्रश्नोत्तर, छलफल आदि मौखिक अभिव्यक्तिहरूमा भाग लिन
- ८ लिखित सामग्रीहरूलाई भावअनुसार गति, यति मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न
- ९ विभिन्न प्रयोजनका लागि लिखित सामग्रीहरू मौनवाचन गर्न
- १० विभिन्न उद्देश्यले लिखित सामग्रीहरू पढ्न
- ११ पठित सामग्रीहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न
- १२ पढेका विषयवस्तुको सारांश भन्न र लेख्न
- १३ आफूले देखेसुनेका र अनुभव गरेका विषयवस्तुमा लिखित अभिव्यक्ति दिन
- १४ उपयुक्त वाक्यगठन, हिज्जे, विरामचिन्ह आदि मिलाई शुद्धसँग लेख्न
- १५ स्तरअनुसारका विषयहरूमा सन्दर्भ र सिलसिला मिलाई मौखिक रचना गर्न
- १६ पठित शब्दहरूलाई हिज्जे मिलाई लेख्न
- १७ पाठमा प्रयुक्त उखानटुक्काहरूको प्रयोग गर्न
- १८ विशिष्ट अंशहरूको भाव विस्तार गर्न
- १९ स-साना मौलिक रचनाहरू सन्दर्भ र सिलसिला मिलाई लेख्न
- २० विभिन्न विषयहरू पढी शब्दभण्डारको वृद्धि गर्न
- २१ व्याकरणका आधारभूत तत्त्व बुझी तिनको उपयुक्त प्रयोग गर्न

- २२ नेपाली भाषामा लेखिएका विभिन्न विधाक समसामयिक पाठ्यसामग्रीहरू पढ्ने अभिरूचिको विकास गर्न
- २३ उद्देश्यअनुसारका विभिन्न पठनकौशलहरूको विकास गर्न
- २४ शिष्ट र शुद्ध भाषाको प्रयोग गर्ने बानी बसाल्न
- २५ साहित्यिक रचनाहरू पढ्ने अभिरूचि बढाउन

स्रोत: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५८) नि.मा.वि. तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम)

निम्नमाध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका साधारण उद्देश्यहरूमध्ये सुनेका विषयवस्तुको मुख्यमुख्य कुरा बताउन, आफूले देखेका, सुनेका र अनुभव गरेका विषयवस्तुमा मौखिक अभिव्यक्ति दिन, आफूले भन्न चाहेका कुरालाई हाउभाउपूर्ण एवम् प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्ति दिन, कुराकानी, संवाद, वादविवाद, प्रश्नोत्तर, छलफल आदि मौखिक अभिव्यक्तिहरूमा भाग लिन, पढेका विषयवस्तुको सारांश भन्न र लेख्न, स्तरअनुसारका विषयहरूमा सन्दर्भ र सिलसिला मिलाई मौलिक रचना गर्न, विशिष्ट अंशहरूको भावविस्तार गर्न, स-साना मौलिक रचनाहरू सन्दर्भ र सिलसिला मिलाई लेख्न आदिजस्ता उद्देश्यहरू रूपक विधासँग सम्बन्धित रहेका छन् ।

३.४ विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका

कक्षा छ को विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका तल प्रस्तुत गरिएको छ:

तालिका नं. १

विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका

क्र.सं.	विधा	विधाको क्षेत्र र क्रम
१	प्रबन्ध/ निबन्ध	क) सामाजिक/ सांस्कृतिक ख) प्राकृतिक/ वातावरणीय ग) कलात्मक घ) वैज्ञानिक/ प्राविधिक ङ) व्यावसायिक
२	कथा	क) लोककथा ख) नीतिकथा

		ग) पौराणिक/ ऐतिहासिक कथा
३	जीवनी	क) राष्ट्रीय/ अन्तराष्ट्रीय साहित्यकार/कलाकार ख) विद्वानका विचारहरू ग) आविष्कारक घ) प्रेरक व्यक्तित्व
४	चिठी	क) घरायसी ख) कार्यालयीय
५	रूपक	क) संवाद ख) वादविवाद
६	कविता	लयबद्ध क) छन्दलय ख) लोकलय
७	व्याकरण अ) पदसङ्गति	क) लिङ्ग ख) पुरुष ग) वचन घ) आदर
	आ) काल	
	इ) पक्ष	क) अपूर्ण ख) पूर्ण
	ई) अर्थ वा भाव	क) सामान्यार्थ ख) आज्ञार्थ ग) सम्भावनार्थ
	उ) वाक्य परिवर्तन	लिङ्ग, वचन, पुरुष र अकरणका आधारमा
	ऊ) वाच्य परिवर्तन	
ए) शब्दवर्ग	क) नाम ख) सर्वनाम ग) विशेषण	

		घ) क्रियापद
	ऐ) कारक र विभक्ति	क) विभक्ति (ले, लाई, द्वारा, को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी, देखि, बाट, मा) को प्रयोग)
	ओ) लेख्य चिन्ह	क) पूर्णविराम ख) प्रश्नचिन्ह ग) अल्पविराम घ) उद्गारचिन्ह
	औ) वर्ण-विन्यास	पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूका वर्णविन्यासको उपयुक्त प्रयोग क) ह्रस्वदीर्घ (इ/ई, उ/ऊ) ख) य/ए ग) ब/व घ) श/ष/स ङ) ग्यँ/ज्ञ च) ज/ण/न छ) पदयोग-पदवियोग
८	शब्दभण्डार र उखानटुक्का (पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूका साथै उखानटुक्का समेत	क) पर्यायवाची ख) विपर्यायवाची ग) श्रुतिसमभिन्नार्थी घ) पारिभाषिक/ प्राविधिक ङ) अनुकरणात्मक

३.५ विधाका पाठहरूको वितरण

सामान्यतया निम्नलिखित विधामा कक्षागत रूपमा निम्नानुसार पाठहरूको वितरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ भनी निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा व्यवस्था गरिएको छ ।

तालिका नं. २

विधाका पाठहरूको वितरण

विधा	पाठ सङ्ख्या		
	कक्षा छ	कक्षा ७	कक्षा ८
कथा	५-६	५-६	५-६
कविता	४	४	४
प्रबन्ध/निबन्ध	५-६	५-६	५-६
रूपक	२	२	२
जीवनी	३-४	३-४	३-४
चिठी	२	२	२
जम्मा	२१-२४	२२-२४	२३-२७

स्रोत: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५८) नि.मा.वि. तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम)

समग्रमा विभिन्न विधाका पाठहरू समावेश गर्दा विषयक्षेत्र र अभिव्यक्तिगत विविधताका बीच सन्तुलन, भाषाको समसामयिक प्रयोग, स्तरानुरूपता, रूचिपूर्णता आदिलाई ध्यान दिइनेछ ।

३.६ रूपक विधासँग सम्बन्धित पाठहरू

यो शोधकार्य कक्षा छ का सरकारी र निजी विद्यालयमा पठनपाठन गरिने दुई नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकहरू हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाभिन्न समावेश गरिएका रूपक विधासँग सम्बन्धित पाठहरूसँग सम्बन्धित रहेको छ । निम्नमाध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले कक्षा छ मा एउटा संवाद र एउटा वादविवाद रहनुपर्ने उल्लेख गरेको छ । नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित तथा जनक शिक्षा सामग्री केन्द्रद्वारा वितरित कक्षा छ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक हाम्रो नेपाली किताबभिन्न 'आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ र सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी' हुन्छ, गरी क्रमशः एक-एकवटा संवाद र वादविवाद समावेश गरिएका छन् । भने शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रमका आधारमा डा. हेमाङ्गराज अधिकारी र अन्यद्वारा लेखन तथा विद्यार्थी पुस्तक भण्डारको प्रकाशनमा तयार गरिएको कक्षा छ को

नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक सजिलो नेपाली मालाभिन्न दुईवटा संवादहरू मन्दिरको सफाइ र हाटबजार तथा एउटा वादविवाद पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? समावेश गरिएको छ । यसरी पाठ्यक्रमले तोकेको विधा र क्षेत्रका आधारमा हेर्दा सजिलो नेपाली मालालाई उपयुक्त मान्न सकिन्छ ।

अध्याय चार

कक्षा छ का 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'सजिलो नेपाली माला' भाषा पाठ्यपुस्तकका रूपक विधाका पाठ्यसामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययन

४.१ परिचय

यो अध्याय शोधपत्रसँग सम्बन्धित अध्याय हो । यस अध्यायमा कक्षा छ का हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली माला पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट रूपक विधाका पाठहरूको पाठगत अध्ययन र भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) का आधारमा तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ । यी दुई भाषा पाठ्यपुस्तकमा रूपक विधाअन्तर्गत संवाद र वादविवादहरूमात्र रहेका छन् । यिनीहरूको विश्लेषण तल गरिएको छ ।

४.२ दुबै पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट पाठहरूको विषयवस्तुगत अध्ययन

४.२.१ 'मन्दिरको सफाइ' संवादको अध्ययन

शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रमका आधारमा डा. हेमाङ्गराज अधिकारी र अन्यद्वारा लेखन तथा विद्यार्थी पुस्तक भण्डारको प्रकाशनमा तयार गरिएको कक्षा छ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक सजिलो नेपाली मालाको चौथो पाठका रूपमा मन्दिरको सफाइ संवाद रहेको छ । यस संवादमा सुरेश, बुबा र सविता गरी तीनजना पात्रहरू रहेका छन् । आयामका दृष्टिले मझौलो आकारको यस संवादमा हिंसा र मारकाटको विरोध गर्दै मन्दिरलगायतका सार्वजनिक स्थलको सरसफाइमा जोड दिइएको छ । यस संवादलाई विभिन्न कोणबाट तल विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१.१ शीर्षक

यस संवादको शीर्षक मन्दिरको सफाइ रहेको छ । मन्दिर हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको पवित्र स्थल हो । यसको सरसफाइसँग यो संवाद सम्बन्धित छ । मन्दिरमा देवीदेवताहरूको बास हुन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ । यस एकाङ्कीमा सुरेश, बुबा र सविता मन्दिरबाट घर फर्किएपछि त्यहाँको सरसफाइका बारेमा छलफल भएको छ । मन्दिरमा फोहोर हुँदा मानिसमा पर्ने शारीरिक तथा मानसिक प्रभावका बारेमा छलफल भई हिंसा र मारकाट कुनै पनि दृष्टिले असल कार्य होइन, अहिंसा मानवधर्मको मूल आधार हुनुपर्छ भन्ने आशय आई

अन्त्यमा सविता र सुरेश भोलि नै साथीहरूसँग मन्दिरको सरसफाइबारे छलफल गरी मन्दिरको सफाइ गर्न सबैलाई प्रेरित गर्ने निष्कर्षमा पुगेकाले संवादको विषयवस्तुलाई हेर्दा शीर्षक सार्थक भएको देखिन्छ ।

४.२.१.२ विषयवस्तु

यस संवादको विषयवस्तु सामाजिक यथार्थमा आधारित छ । मन्दिर परिसरमा हुने फोहोर, मन्दिरमा गरिने हिंसा, काटमार र त्यसबाट मानिसमा पर्ने असरका बारेमा यस संवादको विषयवस्तु केन्द्रित छ । दसैँको अष्टमीको दिनमा सुरेश र सविता आफ्ना बुबासँग दक्षिणकालीको मन्दिरबाट फर्किएपछि, मन्दिरको सरसफाइका बारेमा बुबासँग भएको कुराकानी यस संवादको विषयवस्तु देखिन्छ । धर्म र संस्कृति हाम्रो चिनारी तथा विशेषता हो । आफूलाई चिनाउन चाहनेले धर्म र संस्कृतिको पवित्रतालाई पनि जोगाउन सक्नुपर्छ । भगवानले प्राणिमात्रमा दयाभाव राख्नुहुन्छ । त्यसकारण मन्दिरजस्तो पवित्र स्थलमा प्राणीको हत्या कदापि उचित हुन सक्दैन भन्ने सुझ यस संवादमा दिइएको छ । फोहोरमैलाबाट हुने बेफाइदासम्बन्धी चेतना सबैमा हुनुपर्ने र सबै एकजुट भएर मन्दिरको सरसफाइ गरी देवीदेवताको बास हुने मन्दिरलाई स्वच्छ, शुद्ध, शान्त र पवित्र बनाउनुपर्छ भन्ने भाव नै यस संवादको विषयवस्तु देखिन्छ ।

४.२.१.३ पात्र/वक्ता

पात्र संवादको अनिवार्य तत्त्व हो । पात्रका अभावमा संवादको सृजना हुन सक्दैन । यस संवादमा जम्मा तीनजना पात्रहरू रहेका छन्- सुरेश, सविता र बुबा । यो संवाद प्रश्नोत्तरको शैलीमा तयार गरिएको छ । सुरेश र सविताले प्रश्नका रूपमा आफ्ना उत्सुकता बुबासमक्ष प्रस्तुत गरेका छन् भने बुबाले सुरेश र सविताका प्रश्नहरूका जवाफ दिएका छन् । यस संवादका सबै पात्रहरू सत्पात्रका रूपमा देखिएका छन् । सुरेश र सविता स्कूल पढ्ने विद्यार्थी हुन् । उनीहरू बुबासँग मन्दिरमा दर्शन गर्न जाँदा मन्दिर परिसरमा फोहोर देखेर त्यसका बारेमा बुबासँग छलफल गर्छन् । बुबाले सुरेश र सवितालाई मन्दिरमा कसरी फोहोर भयो भन्ने कुरा बताउनुहुन्छ । मानिसले हत्या हिंसा तथा प्राणीको वध गर्नु हुँदैन, मन्दिर पवित्र स्थल हो, यसलाई शान्त, स्वच्छ, सुन्दर र पवित्र बनाउनुपर्छ अनिमात्र त्यस स्थलमा देवताले बास गर्दछन् भन्दै हत्या हिंसा नगर्न र फोहोरमैला सफा गरी मन्दिरलाई स्वच्छ र शान्त बनाउन बुबाले आफ्ना छोराछोरीहरूलाई प्रेरणा दिनुहुन्छ । बुबाको कुरा

सुनेपछि सुरेश र सविताले आफ्ना साथीहरूलाई सचेत बनाएर मन्दिरको सफाइ गर्न सबैलाई प्रेरित गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गर्छन् ।

४.२.१.४ परिवेश/वातावरण

सुरेश र सविताको घर यस संवादको परिवेश हो । बेलुकीपख भनेर संवादको समय उल्लेख गरिएको भए तापनि संवादको अवधिका बारेमा केही उल्लेख गरिएको छैन । तथापि संवादको आयामका दृष्टिले केही मिनेटको मान्न सकिन्छ । काठमान्डौको दक्षिणकाली मन्दिर भनिएबाट सहरी परिवेश भन्न सकिन्छ । यस संवादमा देखिएको परिवार मध्यम वर्गीय सभ्य तथा अनुशासित रहेको प्रष्ट हुन्छ । मन्दिर सफा हुनुपर्ने कुरा उनीहरूले विद्यालयमा गुरुआमाबाट थाहा पाएको कुरा उल्लेख भएबाट परिवार शिक्षित भएको थाहा हुन्छ ।

४.२.१.५ भाषाशैली

यस संवादमा सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । संवादमा विस्मयादिवोधक तथा त, नि, अँ, र, रे, न जस्ता तिपातहरूको प्रयोगले संवादको माधुर्य बढाएको छ । यस संवादमा मानक भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । छोटो र स्पष्ट वाक्य र नियमित कुराकानीको शैलीमा संवादको रचना गरिएकाले संवादमा श्रुतिमाधुर्यता थपिएको छ ।

४.२.१.६ संवाद/द्वन्द्व

संवाद संवादको अनिवार्य तत्त्व हो भने द्वन्द्वले संवादलाई गतिशील बनाउँछ । यस संवादको संवाद पक्ष सबल देखिन्छ भने आन्तरिक द्वन्द्वको आभास पाइन्छ । सुरेश, बुबा र सविता गरी जम्मा तीनजना पात्रहरू रहेको यस संवादमा सुरेश र सविताले छोटो र बुबाले केही लामो संवादहरू प्रयोग गरेका छन् । प्रस्तुत संवाद प्रश्नोत्तरका शैलीमा रहेकाले सुरेश र सविताका तुलनामा बुबाको संवाद लामो हुनु स्वाभाविक ठहर्छ । संवादमा बुबाको सहभागिता अरूको भन्दा बढी देखिन्छ । संवादमा प्रश्नार्थक वाक्यको प्रशस्त प्रयोग भेटिनाले पाठकमा कुतुहलता जगाएको पाइन्छ । यस संवादमा मन्दिरमा पशुवध गर्ने र नगर्ने तथा मन्दिर सफाइ गर्ने र नगर्ने पक्षका बीचमा आन्तरिक द्वन्द्व पाउन सकिन्छ ।

४.२.१.७ उद्देश्य

कुनै पनि पाठले दिने मुख्य सन्देश वा विचारलाई पाठको उद्देश्य मान्न सकिन्छ । यस संवादको मुख्य उद्देश्य मन्दिरलाई हत्या हिंसामुक्त तथा स्वच्छ, सफा, शान्त र पवित्र राख्नुपर्छ भन्ने हो । साथै अर्कातिर कक्षामा आफूले अध्ययन गरेका कुराहरूलाई

सामान्थीकरण गरी आफ्नो दैनिक व्यवहारमा लागू गर्न प्रेरित गर्नु पनि यस पाठको उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

४.२.२ 'पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?' वादविवादको अध्ययन

शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रममा आधारित भई डा. हेमाङ्गराज अधिकारी र अन्यद्वारा लेखन तथा विद्यार्थी पुस्तक भण्डारको प्रकाशनमा तयार गरिएको कक्षा छ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक सजिलो नेपाली मालाको चौथो पाठका रूपमा पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? वादविवाद रहेको छ । यस वादविवादमा पानी तथा आगोको महत्वलाई दर्शाएर यी दुईबीचको अभिन्न सम्बन्धसमेतलाई प्रतियोगीका तर्कका माध्यमले प्रष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ । प्रकाश र आशा दुईजनाको तर्क प्रस्तुत गरिएको यस वादविवादमा कार्यक्रमको पूर्ण औपचारिकता वहन गरिएको छ ।

४.२.२.१ विषयवस्तु एवं शीर्षक

यस वादविवादको शीर्षक पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? भन्ने रहेको छ । यस वादविवादमा वक्ताका माध्यमबाट आगो र पानीको महत्वलाई दर्शाइएको छ । वादविवादमा प्रकाशले पानीको पक्षमा र आशाले आगोको पक्षमा आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन् । वक्ताहरूले आफ्नो तर्कलाई माथि पार्न अर्को वक्ताका तर्कहरूलाई खण्डन गर्दै आफ्नो बचाउ गरेका छन् । कार्यक्रमको अन्त्यमा सभापतिले दुई विपरीत वक्ताका तर्कहरूको संयोजन गर्ने किसिमको मन्तव्य व्यक्त गरेका छन् । वादविवादमा आगो र पानी दुवैलाई अत्यन्त महत्वपूर्ण र निर्विकल्प प्राकृतिक तत्त्वका रूपमा चिनाइएको छ । यस वादविवादमा आगो र पानीका पक्ष तथा विपक्षमा विभिन्न वक्ताहरूले आ-आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेकाले वादविवादको शीर्षक सार्थक भएको मान्न सकिन्छ ।

४.२.२.२ वक्ता

वक्ता वादविवादमा राखिने तर्कहरूका प्रस्तोता हुन् । वादविवादमा घटीमा २ जना वक्ताहरूको आवश्यकता पर्दछ । यस वादविवादमा जम्मा ६ जना वक्ताहरूको सहभागिता रहेको उल्लेख भएको भए तापनि प्रकाश र आशा दुईजनाको तर्कहरूलाई मात्र प्रस्तुत गरिएको छ । यस वादविवादमा भाग लिने वक्ताहरूमध्ये प्रकाशले आगोभन्दा पानी ठूलो भन्ने विषयमा आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन् भने आशाले पानीभन्दा आगो ठूलो भन्ने विषयमा आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेकी छिन् । अन्य वक्ताहरू उमा, गगन, भरना र

देवेशका तर्कहरूलाई वादविवादमा समावेश गरिएको छैन । अन्त्यमा सभापतिले संयोजनकारी मन्तव्य राख्नुभएको छ । वादविवादमा उद्घोषकको प्रत्यक्ष तथा निर्णायकको अप्रत्यक्ष उपस्थिति देखिएकाले रोचक तथा प्रभावकारी बन्न पुगेको देखिन्छ । साथै वक्ताहरूले आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्ने क्रममा बीचबीचमा उखानको समेत प्रयोग गरेकाले वादविवाद रोचक र स्वाभाविक बन्न पुगेको छ ।

४.२.२.३ तार्किकता

वादविवादमा आफ्ना तर्कका माध्यमले अन्य वक्ताका तर्कहरूको खण्डन गरिन्छ । यस वादविवादमा सहभागी वक्ताहरूले एकअर्काका तर्कहरूको खण्डन गर्दै आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन् । वक्ताहरूले आफ्नो भनाइमध्ये पहिलो अनुच्छेद आफ्नो विषयको विपक्षमा तर्कहरू प्रस्तुत गर्न तथा आफ्नो विपक्षमा तर्क दिने वक्ताका तर्कहरूको खण्डन गर्न दोस्रो अनुच्छेद आफ्नो विषयको पक्षमा तर्कहरू राख्न र तेस्रो तथा अन्तिम अनुच्छेद निष्कर्ष दिनका लागि खर्चेका छन् । यस वादविवादमा उद्घोषकको प्रत्यक्ष तथा निर्णायकको अप्रत्यक्ष उपस्थिति देखाइएको छ । वक्ताहरूले सम्बोधनसहित निर्धक्क रूपमा विपक्षीका तर्कहरूको खण्डनमण्डन गर्दै आफ्नो पक्षमा गहकिला तर्कहरू प्रस्तुत गर्नाले यस वादविवादको तार्किकता सशक्त देखिन्छ ।

४.२.२.४ संरचना

लम्बाइका दृष्टिले मझौलो आकारको यो वादविवाद जम्मा ४ पेजको रहेको छ । लामा र छोटो गरी उन्नाईसवटा अनुच्छेदहरू रहेको यस वादविवादमा ९०५ वटा शब्दहरू रहेका छन् ।

४.२.२.५ परिवेश वा वातावरण

विद्यालयको कक्षा छ को कक्षाकोठा यस वादविवादको परिवेश हो । औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा सञ्चालित यस वादविवादले केही समयको छोटो समयवधि लिएको छ । दृश्यात्मक रूपमा कक्षाकोठाको परिवेश देखिए पनि यस वादविवादको विषय पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? भन्ने रहेकाले विषयवस्तुगत हिसावले यस वादविवादले व्यापक परिवेश समेटेको छ ।

४.२.२.६ विचार वा उद्देश्य

विचार वा उद्देश्य पाठको मूल आत्मा हो । यस वादविवादको मुख्य विचार वा उद्देश्यलाई विषयवस्तुगत र विधागत गरी दुई आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । विषयवस्तुगत

आधारमा आगो र पानीको महत्व तथा उपयोगिता बुझी तिनको सन्तुलित किसिमले सदुपयोग गर्न प्रेरणा दिनु हो भने विधागत आधारमा विपक्षीका तर्कहरूको खण्डनमण्डन गर्दै कुनै विषयको पक्ष वा विपक्षमा आफ्ना गहकिला तर्कहरू स्पष्ट र संयमित रूपमा राख्न सक्षम बनाउनु हो । आगो र पानी दुबै प्राकृतिक तत्त्व हुन् । यीमध्ये कुनै एको अभावमा मानवजीवनको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । त्यसकारण आगो र पानी दुबै यस भूगोलका महत्वपूर्ण र निर्विकल्प तत्त्व हुन् भन्ने भाव नै यस वादविवादको मुल विचार वा उद्देश्य हो ।

४.२.३ 'हाटबजार' संवादको अध्ययन

विधागत आधारमा यो पाठ संवाद हो । शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रमका आधारमा डा. हेमाङ्गराज अधिकारी र अन्यद्वारा लेखन तथा विद्यार्थी पुस्तक भण्डारको प्रकाशनमा तयार गरिएको कक्षा छ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक सजिलो नेपाली मालाको बीसौं पाठका रूपमा हाटबजार संवाद रहेको छ । ग्रामीण पहाडी परिवेशमा तयार गरिएको यस संवादमा जम्मा दुईजना पात्रहरू मञ्जु र केदार रहेका छन् । उनीहरू दिदी र भाइको भूमिकामा देखिएका छन् । प्रश्नोत्तरका शैलीमा रहेको यस संवादमा मञ्जुले उसको भाइ केदारलाई हाटबजारका बारेमा विविध जानकारीहरू प्रदान गरेकी छे । यस संवादलाई तल विभिन्न कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.३.१ शीर्षक

यस संवादको शीर्षक हाटबजार रहेको छ । शनिवारका दिन केदार र मञ्जु दिदीभाइ हाटबजार हेर्न गएका बेलामा उनीहरूका बीच भएको रमाइलो कुराकानीमा यो संवाद आधारित छ । केदार आज पहिलोपटक हाटबजार गएकाले उसलाई हाटबजारका बारेमा केही थाहा छैन । ऊ धेरैजना मानिसहरू भएको ठाउँलाई नै हाटबजार हो भन्ने ठान्छ । केदार उत्साहित भएर हाटबजारसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू दिदीसँग सोध्छ । साथै हाटबजारमा घटेका विविध गतिविधिका बारेमा जिज्ञासा राख्छ, र केदारले राखेका जिज्ञासाहरूलाई मञ्जुले स्पष्ट गरिदिन्छे । यसरी यो संवाद हाटबजारमा सुरु भई हाटबजारमा नै अन्त्य भएको छ । साथै यस संवादमा भएका सम्पूर्ण कुराकानीहरू हाटबजारसँग नै सम्बन्धित छन् । त्यसकारण यस संवादको शीर्षक सार्थक भएको देखिन्छ ।

४.२.३.२ विषयवस्तु

विषयवस्तु संवादको मेरुदण्ड हो । ग्रामीण पहाडी भेगका मानिसहरुका लागि सामानहरु किनमेलदेखि लिएर मनोरञ्जनको माध्यमसमेत हाटबजार नै हो । कुनै हाटबजार तिथिका आधारमा, कुनै हाटबजार गतेका आधारमा र कुनै हाटबजार बारका आधारमा लाग्ने हुन्छ । गाउँका तुलनामा सहरमा हाटबजारको खासै आवश्यकता पर्दैन । यस संवादको विषयवस्तु हाटबजारसँग सम्बन्धित छ । दिदी र भाइको भूमिकामा रहेका मञ्जु र केदार शनिबारका दिन स्थानीय हाटबजार गएपनि शनिबारका दिन स्थानीय हाटबजार गएपछि त्यहाँ उनीहरूबीच भएका हाटबजारसम्बन्धी कुराकानी नै यस संवादको विषयवस्तु हो । यस संवादमा पहिलोपटक हाटबजार हेर्न गएको केदारको बालमस्तिष्कका कौतुहलहरूलाई मञ्जुका माध्यमबाट मेटाइएको छ । यस संवादमा हाटबजारको परिचय, मानिसको जमात र हाटबजारबीच अन्तर, हाटबजारका प्रकृति, हाटबजारको महत्व तथा उपयोगिताजस्ता कुराहरूलाई सहज र स्वाभाविक कुराकानीका शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.३.३ पात्र/वक्ता

संवादमा पात्र विचार वा भावको वाहक हो । यो संवादको अनिवार्य घटक पनि हो । यस संवादमा मञ्जु र केदार गरी जम्मा दुईजना पात्रहरूको योजना गरिएको छ । बालपात्रका रूपमा भाइको भूमिकामा केदार रहेको छ भने दिदीको भूमिकामा मञ्जु रहेकी छे । केदार र मञ्जु दुबैजना विद्यार्थी हुन् । आज शनिबार भएकाले दुबैजना रमाइलो हेर्न तथा केही सामान किन्नका लागि हाटबजार गएका छन् । केदार बालपात्र हो । ऊ पहिलोपटक हाटबजार हेर्न गएको छ । ऊ हाटबजारमा थुप्रै मानिसहरू देखेर छक्क पर्छ । ऊ धेरै मानिसहरू भएको ठाउँलाई नै हाटबजार ठान्छ । उसलाई हाटबजार भनेको के हो भन्ने कुरा थाहा छैन । ऊ हाटबजार भनेको के हो, तिथि र बारमा हाट लाग्नु भनेको के हो, अस्थायी र स्थायी बजार भनेको के हो, हाटबजारमा के-के सामानहरू किनबेच हुन्छन्, मानिस हाटबजार किन आउँछन् जस्ता कुराहरू जान्न उत्सुक देखिन्छ । ऊ मञ्जुका कुरा सुन्न र हाटबजार घुम्न पाएकामा खुसी छ । मञ्जु केदारकी दिदी भएकी साथै उसका गहकिला कुराहरू सुन्दा ऊ केदारभन्दा परिपक्व भएको थाहा हुन्छ । मञ्जु हाटबजारका सम्बन्धमा केदारले जान्न चाहेका कुराहरू प्रष्टसँग भनिदिन्छे । मञ्जु यस संवादकी केन्द्रीय पात्र एवं भाव वा विचारकी संवाहक हो ।

४.२.३.४ परिवेश वा वातावरण

ग्रामीण पहाडी भेगको कुनै एउटा शनिबारे हाटबजार यस संवादको परिवेश हो । आज शनिबारको दिन भएकाले मञ्जु र केदार पनि हाटबजार गएका छन् । हाटबजारमा थुप्रै मानिसहरू भेला भएका छन् । यहाँ कोही मानिसहरू टाढाटाढाबाट आएका छन् भने कोही नजिकैका पनि छन् । यहाँ कोही सामान किनिरहेका, कोही सामान बेचिरहेका, कोही हाटबजारको रमाइलो हेरिरहेका र कोही चौतारामा बसेर आ-आफ्ना साथीभाइहरूसँग रमाइला गफहरू गरिरहेका छन् । मञ्जु र केदार पनि हाटबजारकै सम्बन्धमा कुराकानीमा व्यस्त छन् । हाटबजारमा बसेर हाटबजारकै बारेमा कुरा गरिनुले यस संवादको वातावरण अनुकूल भएको मान्न सकिन्छ । मञ्जु र केदारले कुराकानीका क्रममा गाउँ, सहर, काठमान्डौको भृकुटीमण्डपजस्ता स्थानहरूको प्रसङ्ग निकालेकाले यस संवादको दृश्यात्मक वातावरण हाटबजार तथा त्यहाँको तात्क्षणिक परिवेश देखिए तापनि अदृश्यात्मक परिवेशका रूपमा नेपाल अधिराज्यलाई नै लिन सकिन्छ । संवादमा समयावधिका बारेमा केही नबोलिएको भए तापनि अन्दाजी डेढ-दुई घण्टाको समयावधि मान्न सकिन्छ ।

४.२.३.५ भाषाशैली

भाषा व्यक्तिको विचार विनिमयको माध्यम हो । भाषा जति सरल र सहज हुन्छ पाठ त्यति नै रुचिपूर्ण र प्रभावकारी हुन्छ । यस संवादमा छोटो तथा मझौला वाक्यको प्रयोग भएको पाइन्छ । नि, त, नै, रे, पो जस्ता निपातको प्रयोग भएबाट भाषा सुमधुर बन्न पुगेको छ । यस पाठमा मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । समग्रमा यस संवादमा कक्षा छ का उमेरसमूहका विद्यार्थीहरूको स्तरानुरूपको भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.३.६ संवाद तथा द्वन्द्व

संवाद विना संवादको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । यस पाठमा छोटो तथा मझौला आयामका संवादको प्रयोग भएको पाइन्छ । बोलचालको भाषाको प्रयोग भएको पाइएकाले संवादमा स्वाभाविकता भेटाउन सकिन्छ । यस पाठमा केदार र मञ्जु गरी दुईजना पात्रहरू रहेका छन् । केदार दिदीसँग हाटबजारसँग सम्बन्धित विविध जिज्ञासाहरू राख्छ र मञ्जुले केदारका जिज्ञासाहरूको सरल भाषामा स्पष्टसँग उत्तर दिन्छे । यस संवादमा आन्तरिक तथा बाह्य कुनै पनि किसिमको द्वन्द्व पाइँदैन ।

४.२.३.७ उद्देश्य

यस संवादको उद्देश्यलाई विषयवस्तुगत र विधागत गरी दुई आधारमा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूलाई हाटबजारका बारेमा विविध जानकारीहरू दिनु यस संवादको विधागत उद्देश्य हो भने कुनै विषयवस्तुमा आधारित रहेर त्यसका बारेमा छलफल बहस गर्ने सीपको विकास गर्नु यस संवादको विधागत उद्देश्य रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

४.२.४ 'आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ' संवादको अध्ययन

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ संवाद नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा छ को हाम्रो नेपाली किताबको चौथो पाठ हो । अलका, आस्था र सुरज तीनजना पात्रहरू रहेको यस वादविवादमा महिला स्वाधीनताको विषयलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ ।

४.२.४.१ शीर्षक

यस संवादको शीर्षक आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ हो । शीर्षक विषयवस्तुको सार हो । शीर्षकले पाठको सम्पूर्ण पक्षको प्रतिनित्व गर्न सक्नुपर्छ । यो संवाद कक्षा छ मा अध्ययनरत तीनजना विद्यार्थीहरू अलका, सुरज र आस्थाबीच विद्यायमा भएको कुराकानीमा आधारित छ । यस संवादमा अलकाले आस्था र सुरजलाई महिला शिक्षा तथा महिला स्वाधीनताका बारेमा बताउँदै महिलाहरू आफ्नै खुट्टामा उभिन सक्नुपर्ने मत प्रकट गरेकी छिन् । अलकाका गहकिला तर्कहरू सुनेपछि पहिले अलकालाई व्यङ्ग्य गर्दै खिज्याउने सुरज र आस्था अन्ततः गम्भीर भई अलकाको विचारमा सहमत भएकाले यस संवादको शीर्षक सार्थक भएको छ ।

४.२.४.२ विषयवस्तु

यस संवादको मुख्य विषयवस्तु नारीशिक्षा तथा नारीको स्वाधीनता हो । सरकारले नारीशिक्षालाई महत्व दिई नारीहरूलाई पढाइलेखाइतर्फ आकर्षित गर्न प्रत्येक विद्यालयमा एकजना महिला शिक्षक अनिवार्य राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको समाचार अलकाले सुनेपछि त्यही समाचारको प्रसङ्गमा विद्यालयमा साथीहरू आस्था र सुरजसँग भएको छलफल यस संवादको विषयवस्तु हो । सुरज र आस्थाले समाचारको महत्व बुझेका छैनन् । त्यसैले उनीहरू समाचार कहिल्यै सुन्दैनन् र पढ्दैनन् । उनीहरूले नारीशिक्षा, महिला स्वाधीनताजस्ता कुराहरूको महत्व बुझेका छैनन् । महिलाले पुरुषको पौरख खानुपर्दछ, महिलाहरू विकासनिर्माण र समाजसेवामा अग्रसर भए पुरुषहरूको घरव्यवहार चल्न सक्दैन भन्ने सोच

आस्थाको छ । अलका आस्थाको मतको खण्डन गर्दै महिलाहरूको असली सम्पत्ति भनेको नै शिक्षा हो र यही सम्पत्तिको उपयोग गरेर आफ्नो गुजारा चलाई स्वावलम्बी र स्वनिर्भर बन्न सक्नुपर्छ भन्ने मत अगाडि सार्छिन् । अलकाका कुराहरू सुनिसकेपछि आस्था र सुरज पनि उनको विचारसँग सहमत हुन्छन् र संवाद टुङ्गिन्छ ।

४.२.४.३ पात्र/वक्ता

यस संवादमा तीनजना पात्रहरूको सहभागिता पाइन्छ । कक्षा छ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरू अलका, सुरज र आस्था यस संवादका पात्र हुन् । अलका यस संवादकी मुखपात्र हुन् । उनी लेखककी विचारकी वाहक पनि हुन् । अलका बालसुलभ पात्र भए तापनि यस संवादमा उनका तर्कहरू वयस्क मानिसका जस्ता छन् । सरकारले प्रत्येक विद्यालयमा अनिवार्य महिला शिक्षक राख्नुपर्ने नियम बनाएको समाचार उनले सुनेपछि त्यही विषय नै यस संवादको केन्द्रीय विषयवस्तु बन्न पुगेको छ । अलका बहुप्रतिभाशाली, मिलनसार र नम्र बालिका हुन् । यिनकै केन्द्रीयतामा यो संवाद अगाडि बढेको छ । समाचारप्रति रूचि नै नराख्ने तथा नारीशिक्षा र नारी स्वाधीनताको महत्व नबुझे आफ्ना साथीलाई आफ्नो विचारमा सहमत गराउन सक्ने खुवी यिनमा छ । यिनी यस संवादकी स्थिर पात्र हुन् ।

आस्था र सुरज कक्षा छ मा अध्ययनरत अलकाका साथी हुन् । किताबी ज्ञानभन्दा बाहिर त्यति ध्यान नदिने यिनीहरू समाचारलाई पट्यारलाग्दो कुरा ठान्छन् । शिक्षा, स्वाधीनताजस्ता कुराहरूबाट अनविज्ञ हुनु तथा समाचारलाई पट्यारलाग्दो ठान्नु यिनीहरूको बालसुलभ अभिव्यक्ति हो । पहिले अलकाका कुरालाई खिल्ली उडाउने यिनीहरू पछि अलकाका कुराहरू सुनेपछि भने अलकासँग सहमत भएका देखिन्छन् । यिनीहरू यस संवादका सत् पात्र हुन् । गतिशीलताका आधारमा यिनीहरूलाई गतिशील पात्र मान्न सकिन्छ ।

४.२.४.४ परिवेश/वातावरण

कालिन्चोक माध्यमिक विद्यालयको परिसर यस संवादको बाह्य परिवेश हो । समय दिउँसो विद्यालयको टिफिनको समय र अवधिका बारेमा उल्लेख गरिएको नभए पनि टिफिनको समय भनिएबाट ४० देखि ४५ मिनेटको समयावधि मान्न सकिन्छ । छोटो समयावधि र विद्यालयको सीमित परिवेशमा संवाद तयार भएको देखिए पनि सम्पूर्ण देशकै बारेमा चर्चा गरिनु, समग्र नारीहरूका निम्ति शिक्षाको महत्वका बारेमा बहस हुनु, विगत अनि भविष्यका

बारेमा समेत चर्चा गरिनु तथा समग्र मानव जीवनको गहिराइसम्म पुगेर यसको महत्वलाई बुझ्नुबाट यस संवादको आन्तरिक परिवेश अत्यन्त व्यापक रहेको पुष्टि हुन्छ ।

४.२.४.५ भाषाशैली

यस संवादको भाषाशैली सरल र सुसंग्रह्य छ । संवादमा आवश्यकताअनुसार विस्मयादिबोधक तथा निपातको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस संवादमा लेख्यभन्दा कथ्य मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । पूरा पाठभरिमा पन्ध्रवटा कठिन शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ । संवादमा आस्था र सुरजले प्रयोग गरेको भाषा उनीहरूको उमेर र बौद्धिक स्तरअनुकूल देखिए पनि अलकाले प्रयोग गरेको भाषा केही प्रौढ तथा परिपक्व देखिन्छ । जसले संवादमा केही अस्वाभाविकता ल्याएको छ । यस पाठमा प्रयोग गरिएका वाक्यहरू प्रायः छोटो तथा अलकाले प्रयोग गरको एउटा संवादवाहेक अन्य संवादहरू प्रायः छोटो नै भेटिन्छन् । यसबाट यस पाठलाई कक्षाकोठामा अभिनय विधिका माध्यमले शिक्षण गर्न सहज हुने देखिन्छ । संवादमा तबैतारे, ठ्याम्मै, ताई, औँताउनु जस्ता ठेट नेपाली शब्दहरू तथा कतै-कतै उखान र टुक्काको समेत प्रयोग भएकाले यस संवादमा भाषिक सौन्दर्य तथा मिठास पाइन्छ । समग्रमा यस संवादलाई भाषाशैलीगत दृष्टिले सफल मान्न सकिन्छ ।

४.२.४.६ संवाद/द्वन्द्व

यस संवादमा सहभागी अलका, आस्था र सुरज तीनैजना एउटै कक्षाका सहपाठी साथी हुन् । उनीहरू तीनैजना एउटै उमेरसमूह तथा एकै बौद्धिक स्तरका हुन् । यसरी बालबालिकाहरूबीच कुराकानीका शैलीमा संवाद अगाडि बढेकाले यसमा कृत्रिमताको आभास पाइँदैन । यस संवादको सङ्गठन पक्ष सशक्त देखिन्छ । अनौपचारिक शैलीको कथ्य मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । मञ्जौला आकारका संवादको प्रयोग भएकाले अभिनय विधिबाट शिक्षण गर्न यो संवाद उपयुक्त देखिन्छ । यस संवादमा आन्तरिक द्वन्द्वको उपस्थिति पाइन्छ । यहाँ अलकाको आस्था र सुरजसँग वैचारिक द्वन्द्व पाइन्छ । अलका बालसुलभ मनोवृत्तिबाट माथि उठी एक आदर्श नारीको प्रतिनिधित्व गर्दै नारीशिक्षा तथा स्वाधीनताका पक्षमा आफ्ना गहकिला मतहरू प्रकट गर्छिन् भने आस्था र सुरज यी कुराहरूबाट अनविज्ञ भएकाले आफ्ना बालसुलभ तर्कहरूद्वारा अलकासँग फरक मत जाहेर

गर्दछन् । तर अन्त्यमा अलकाका विचारसँग सहमत हुन्छन् । त्यसकारण यस संवादको संवाद तथा द्वन्द्व पक्ष सशक्त देखिन्छ ।

४.२.४.७ उद्देश्य

पठनकला तथा मौखिक अभिव्यक्ति सीपको विकास गर्नु यस संवादको विधागत उद्देश्य हो भने बालबालिकाहरूलाई महिलाशिक्षाको महत्व दर्शाउँदै आफ्नै खुट्टामा उभिन प्रोत्साहित गर्नु विषयवस्तुगत उद्देश्य हो । हाम्रो देशमा अभै पनि छारा र छोरीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा भिन्नता पाइन्छ । छोरीलाई अर्काको घरमा पठाइने जात मानिने हाम्रो समाजका महिलाहरूको असली सम्पत्ति भनेको नै शिक्षा हो र शिक्षाको उपयोग गरी आफ्नो गुजारा गर्दै स्वावलम्बी जीवन यापन गर्नुपर्ने सन्देश यस पाठले दिएको छ ।

४.२.५ 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' वादविवादको अध्ययन:

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पा्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा छ को हाम्रो नेपाली किताबको एघारौँ पाठका रूपमासहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ वादविवाद रहेको छ । औपचारिक रूपमा नै आयोजना गर्न सकिने गरी तयार पारिएको प्रस्तुत वादविवादमा सहरी तथा गाउँले जीवनका सबल तथा दुर्बल पक्षलाई तार्किक ढङ्गले प्रष्ट्याउने प्रयास गरिएको छ । यस वादविवादलाई विभिन्न कोणबाट तल विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.५.१ विषयवस्तु एवं शीर्षक:

यस वादविवादको शीर्षक सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ रहेको छ । सहरिया एवम् गाउँले जीवनका राम्रा र नराम्रा पक्षहरू यस वादविवादका विषयवस्तु हुन् । यस वादविवादमा विभिन्न वक्ताका माध्यमबाट वादविवादको पक्ष तथा विपक्षमा आफ्ना तर्कहरू पेश गर्न लगाएर सहरिया तथा गाउँले जीवनलाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ । यस वादविवादमा दुईजना वक्ताले विषयको पक्षमा र एकजना वक्ताले विपक्षमा आफ्ना तर्कहरू राखेको देखाई पक्षको पल्ला भारी देखाइनुले शीर्षक सार्थक भएको पुष्टि हुन्छ । यद्यपि सभापतिका माध्यमबाट सन्तुलित अभिव्यक्ति आएबाट सहरिया र गाउँले जीवन एक अर्काका परिपूरक हुन् भन्ने कुरा पनि प्रष्ट्याउने प्रयास भएको छ ।

४.२.५.२ वक्ता

वादविवाद भन्नु नै दुई वा दुईभन्दा बढी वक्ताहरूको तर्क वितर्कहरूको प्रस्तुति हो । यस वादविवादमा सीमा भट्टचन र मणिराम ढुङ्गानाले पक्षमा र श्याम रंजितले विपक्षमा आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्दै विपक्षीका तर्कहरूको खण्डनसमेत गरेका छन् । यिनीहरूका अतिरिक्त अन्य वक्ताहरूको नाम कोष्ठकमा उल्लेख भएको भए तापनि तिनीहरूको नाम र तर्कलाई पाठमा समावेश गरिएको छैन । यस वादविवादमा वक्ताहरूले सम्बोधनसहित आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन् । यसलाई सकारात्मक पक्ष मान्न सकिन्छ भने वक्ताहरूको यकिन सङ्ख्या नतोकिनु तथा वादविवादका पक्षमा दुईजना र विपक्षमा एकजनामात्र वक्ताको भनाइ समावेश गर्नाले वादविवादको सन्तुलन बिग्रिएको देखिन्छ ।

४.२.५.३ तार्किकता

यस वादविवादमा सहज ढङ्गले तथा शिष्ट भाषामा गहकिला तर्कहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । प्रत्येक वक्ताले आफूले तर्कमा खर्चेको कूल समयको करिब आधा समय विपक्षीका तर्कहरूको खण्डन गर्न तथा आधा समय आफ्नो पक्षको समर्थन गर्न खर्चेको पाइन्छ । प्रत्येक वक्ताले वादविवादका नियम र अनुशासनको अक्षरसः पालना गरेको पाइन्छ । जनाउ घन्टीपश्चात आफ्नो भनाइलाई चुल्याउँदै अन्तिम निष्कर्ष प्रस्तुत गरेबाट यस वादविवादको तार्किकता सफल रहेको मान्न सकिन्छ ।

४.२.५.४ संरचना

यो वादविवादको आयाम मझौलो आकारको रहेको छ । यस वादविवादमा करिब १४०० जति शब्दहरू तथा लामा र छोटो गरी २१ वटा अनुच्छेदहरू रहेका छन् । यस वादविवादमा सीमा भट्टचन, श्याम रंजित र मणिराम ढुङ्गाना गरी तीनजनाको भनाइलाई प्रस्तुत गरिएको छ भने अन्य वक्ताहरू भनेर अरू वक्ताहरूलाई पनि सङ्केत गरिएको छ । वादविवादमा प्रस्तुत गरिएका तर्कहरूमा पहिलो अनुच्छेदमा विपक्षीका तर्कहरूको खण्डन, बीचका केही अनुच्छेदहरूमा तर्कका पक्षमा केही भनाइहरू र अन्त्यमा निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.५.५ परिवेश

काठमाडौं उपत्यकामा रहेको विश्वनिकेतन मा.वि.को प्राङ्गणमा रहेको मञ्च यस वादविवादको बाह्य परिवेश हो भने तर्कमा प्रासङ्गिक रूपमा आएका शहर र गाउँका विभिन्न परिदृश्यहरू यस वादविवादका आन्तरिक परिवेश हुन् । समयावधिका बारेमा यकिन

नगरिए पनि करिब डेढदेखि दुई घण्टाको समयावधिमा यो वादविवाद सम्पन्न भएको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

४.२.५.६ विचार वा उद्देश्य

बालबालिकाहरूको बोलाइ सीप तथा शब्दभण्डारको विकास गर्नु यस वादविवादको विधागत उद्देश्य हो भने शहरिया तथा गाउँले जीवनका सकारात्मक तथा नकारात्मक पक्षहरूको बारेमा ज्ञान दिनु यस वादविवादको विषयवस्तुगत उद्देश्य हो । यस वादविवादमा शहरिया तथा गाउँले जीवनका सकारात्मक पक्षहरूको बारेमा ज्ञान दिनु यस वादविवादको विषयवस्तुगत उद्देश्य हो । यस वादविवादमा शहरिया तथा गाउँले जीवनका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू सहभागी वक्ताहरूका तर्कहरूका माध्यमबाट प्रष्ट्याई अन्त्यमा समापतिको मन्तव्यका माध्यमबाट शहरिया र गाउँले जीवनलाई संयोजन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

४.३ भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले विवेच्य पाठहरूको तुलनात्मक विश्लेषण

४.३.१ सुनाइ सीप आर्जनका दृष्टिले विवेच्य पाठहरूको तुलनात्मक विश्लेषण

यस शीर्षकअन्तर्गत हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छभिन्न समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका दुईवटा पाठहरू र सजिलो नेपाली माला कक्षा सातभिन्न समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका तीनवटा पाठहरूको भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ भाषिक सीपका चारवटा अङ्गहरू हुन् । निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०५८) ले रूपक विधाको पढाइ सीपका लागि निम्नानुसारका उद्देश्यहरू निर्धारण गरेको छः

- ❖ विभिन्न किसिमका ध्वनिहरू सुनी तिनको पहिचान गर्ने
- ❖ ध्वनिको भिन्नता पत्ता लगाउने
- ❖ उच्चारित शब्दहरू पत्ता लगाउने
- ❖ अरूले वर्णन गरेका कुराहरू ध्यानपूर्वक सुन्ने
- ❖ वादविवादात्मक अभिव्यक्तिहरू सुन्ने
- ❖ रूपक विधाका विभिन्न मौखिक अभिव्यक्ति सुनी त्यसमा प्रयुक्त चेष्टा, अभिनय आदिको प्रदर्शन गर्ने

❖ संवादात्मक अभिव्यक्तिलाई हाउभाउ, चेष्टा, अभिनय आदिको ख्याल गरी सुन्ने ।

यिनै सीपहरूको सापेक्षतामा विवेच्य पाठहरूको विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छः

४.३.१.१ सुनाइ सीपका आधारमा 'आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ', 'मन्दिरको सफाइ' र 'हाटबजार' संवादहरूको तुलनात्मक विश्लेषण

भाषाका आधारभूत चार सीपहरूमध्ये सुनाइ सीप सबैभन्दा पहिलो चरणको प्रारम्भिक सीप हो । व्यक्तिले भाषा सिक्ने क्रममा सबैभन्दा पहिले अरूले बोलेको कुरा ध्यानपूर्वक सुनी सोहीअनुरूप आफूले बोल्ने प्रयास गर्नुपर्दछ ।

कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबभित्र समाविष्ट आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ संवादमा अलका, सुरज र आस्था गरी तीनजना पात्रहरू रहेका छन् । यी तीनैजना कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरू हुन् । यस पाठमा अलकाले बोलेका केही संवादहरूबाहेक अन्य संवादहरू कक्षा छमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूको स्तरअनुकूल नै छनोट र स्तरण गरिएका छन् ।

कक्षा छको सजिलो नेपाली मालाभित्र समाविष्ट मन्दिरको सफाइ संवादमा सुरेश, सविता र बुबा गरी तीनजना पात्रहरू रहेका छन् । मन्दिरलगायतका सार्वजनिक स्थलको सरसफाइ तथा हत्याहिंसाविरोधी चेत बोकेको प्रस्तुत पाठमा प्रयोग भएका संवादहरू स्वाभाविक र सहज किसिमका छन् ।

कक्षा छको सजिलो नेपाली मालाभित्र समाविष्ट हाटबजार संवादमा केदार र मञ्जु गरी दुईजना पात्रहरू रहेका छन् । गाउँ तथा सहरमा समय-समयमा लाग्ने हाटबजारको बारेमा जानकारी दिने विषयवस्तु रहेको यस पाठमा पात्रहरूको स्तरअनुकूल सरल, सहज र स्वाभाविक किसिमका संवादहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

माथि उल्लेखित तीनवटा संवादहरू निम्न माध्यमिक तहको कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको सुनाइ सीपको विकासमा के कति उपयोगी छन् भन्ने विषयमा निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छः

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ	मन्दिरको सफाइ	हाटबजार
१) संवादको विषयवस्तु पात्र अनुकूल रहेको छ ।	१) संवादको विषयवस्तु पात्र अनुकूल रहेको छ ।	१) संवादको विषयवस्तु पात्र अनुकूल रहेको छ ।

२) अलकाका केही संवादहरू उसको बौद्धिक स्तरभन्दा उच्च रहेकाले बालबालिकालाई सुन्न केही पट्यारलाग्दो हुने ।	२) पाठमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण संवादहरू पात्रको बौद्धिक स्तरअनुकूल र स्वाभाविक रहेकाले बालबालिकाहरूलाई संवाद सुनुसुनु लाग्ने ।	२) पाठमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण संवादहरू पात्रको बौद्धिक स्तरअनुकूल र स्वाभाविक रहेकाले बालबालिकाहरूलाई संवाद सुनुसुनु लाग्ने ।
३) संवादमा पात्रहरूको सहभागिता समानुपातिक किसिमको भएकाले बालबालिकाहरूलाई संवाद ध्यानपूर्वक सुन्न प्रेरणा मिल्ने ।	३) संवादमा पात्रहरूको सहभागिता समानुपातिक किसिमको भएकाले बालबालिकाहरूलाई संवाद ध्यानपूर्वक सुन्न प्रेरणा मिल्ने ।	३) संवादमा पात्रहरूको सहभागिता समानुपातिक किसिमको भएकाले बालबालिकाहरूलाई संवाद ध्यानपूर्वक सुन्न प्रेरणा मिल्ने ।
४) संवादको विषयवस्तु बालबालिकाहरूको रूचि-अनुकूल भएकाले बालबालिकाहरूले ध्यान दिएर सुन्ने ।	४) संवादको विषयवस्तु बालबालिकाहरूको रूचि-अनुकूल भएकाले बालबालिकाहरूले ध्यान दिएर सुन्ने ।	४) संवादको विषयवस्तु बालबालिकाहरूको रूचि-अनुकूल भएकाले बालबालिकाहरूले ध्यान दिएर सुन्ने ।
५) अलकाले बोलेका केही संवादहरूमा बालबालिकाहरूको स्तर-भन्दा केही क्लिष्ट भाषाको प्रयोग भएकाले कम प्रभावकारी हुने ।	५) सरल, सहज, स्वाभाविक र मौलिक भाषाको प्रयोग भएकाले बालबालिकाहरूलाई सुन्न चाख लाग्ने ।	५) सरल, सहज, स्वाभाविक र मौलिक भाषाको प्रयोग भएकाले बालबालिकाहरूलाई सुन्न चाख लाग्ने ।

६) पात्रहरू अरूको संवादलाई ध्यानपूर्वक सुनी त्यसको खण्डन-मण्डन गरी आफ्नो संवादात्मक अभिव्यक्ति दिन सफल भएका ।	६) पात्रहरू अरूको संवादलाई ध्यानपूर्वक सुनी त्यसको खण्डन-मण्डन गरी आफ्नो संवादात्मक अभिव्यक्ति दिन सफल भएका ।	६) पात्रहरू अरूको संवादलाई ध्यानपूर्वक सुनी त्यसको खण्डन-मण्डन गरी आफ्नो संवादात्मक अभिव्यक्ति दिन सफल भएका ।
७) हाउभाउ, चेष्टा, अभिनय आदिको आवश्यक उपयोग गरी संवाद तयार गरिएकाले संवाद रूचिपूर्ण भएको ।	७) हाउभाउ, चेष्टा, अभिनय आदिमा खासै ध्यान नदिइएको ।	७) हाउभाउ, चेष्टा, अभिनय आदिमा खासै ध्यान नदिइएको ।
८) थोरै पात्रहरू र अलकाका केही संवादहरू बाहेक छोटो संवादहरूको प्रयोग भएकाले पात्रहरूले धेरै पटक दोहोर्‍याएर आफ्ना भनाइहरू राख्न सफल ।	८) थोरै पात्रहरू र छोटो संवादहरूको प्रयोग भएकाले पात्रहरूले धेरै पटक दोहोर्‍याएर आफ्ना भनाइहरू राख्न सफल ।	८) थोरै पात्रहरू र छोटो संवादहरूको प्रयोग भएकाले पात्रहरूले धेरै पटक दोहोर्‍याएर आफ्ना भनाइहरू राख्न सफल ।

माथि विश्लेषण गरिएका तीनवटा संवादहरूमध्ये कक्षा छ का विद्यार्थीहरूको भाषिक विकासका लागि मन्दिरको सफाइ संवाद तुलनात्मक रूपमा उपयुक्त भएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

४.३.१.२ सुनाइ सीपका आधारमा 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' र 'पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?' वादविवादको तुलनात्मक विश्लेषण

कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबमा रहेको 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' वादविवादमा सीमा भट्टचन, श्याम रंजित र मणिराम ढुङ्गाना गरी तीनजना वक्ताहरू रहेका छन् भने उद्घोषक, समयपालक, निर्णायक मण्डली र सभापतिलाई पनि वादविवादमा उपस्थित गराइएको छ । यस वादविवादमा वक्ताहरूका माध्यमबाट सहरिया तथा गाउँले जीवनका सबल तथा दुर्बल पक्षहरूलाई छर्लङ्ग पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

कक्षा छोडको सजिलो नेपाली मालामा रहेको पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? वादविवादमा आकाश र आशा गरी दुईजना वक्ताहरू रहेका छन् भने उद्घोषक, समयपालक, निर्णायक तथा सभापतिको पनि उपस्थिति देखाइएको छ । यस वादविवादमा वक्ताहरूका तर्कहरूको माध्यमबाट आगो र पानीका सबल र दुर्बल पक्षहरूका बारेमा खुलस्त पारी सभापतिका माध्यमबाट यिनीहरू दुबैको समन्वयात्मक उपयोगका बारेमा प्रष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ । उपर्युक्त दुई वादविवादले कक्षा छोडमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूको सुनाइ सीपको विकासमा के कति योगदान पुऱ्याउन सकेका छन् भन्ने बारेमा निम्नानुसार तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ:

सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ	पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?
१) यस वादविवादलाई औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा सङ्गठन गरिएकाले रोचक र प्रभावकारी छ ।	१) यस वादविवादलाई औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा सङ्गठन गरिएकाले रोचक र प्रभावकारी छ ।
२) यस वादविवादलाई अभिनय विधिबाट शिक्षण गर्न सकिने भएकाले बालबालिकाको सुनाइ सीपको विकासमा प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।	२) यस वादविवादलाई अभिनय विधिबाट शिक्षण गर्न सकिने भएकाले बालबालिकाको सुनाइ सीपको विकासमा प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।
३) वादविवादको विषयवस्तु सरल र मानव जीवन भोगाइसँग सम्बन्धित भएकाले बालबालिकाहरू वक्ताहरूका तर्कहरू सुन्न जिज्ञासु हुन्छन् ।	३) वादविवादको विषयवस्तु दैनिक प्रयोगमा आउने किसिमको भएकाले बालबालिकाहरू वक्ताका तर्कहरू सुन्न जिज्ञासु हुन्छन् ।
४) वादविवादमा सहभागी वक्ताले सम्बोधन, अभिवादन, कृतज्ञताज्ञापन, विषय प्रवेश, खण्डन, समर्थन, समयको ख्याल, टुङ्ग्याउनीजस्ता कुराहरूमा ख्याल गरेर तर्क प्रस्तुत गरेकाले बालबालिकाहरूले सुनेर सिक्ने सम्भावना प्रशस्त हुन्छ ।	४) वादविवादमा सहभागी वक्ताहरूले सम्बोधन, विषय प्रवेश, खण्डन, समर्थन, समयको ख्याल, टुङ्ग्याउनीजस्ता कुराहरूमा ख्याल गरेको पाइँदैन ।

५) एक वक्ताले बोलेको कुरालाई अर्को वक्ताले खण्डन-मण्डन गर्दै आफ्नो तर्क प्रस्तुत गरेकाले वादविवाद रोचक हुन गई बालबालिकाहरूले ध्यान दिएर सुन्छन् ।	५) एक वक्ताले बोलेको कुरालाई अर्को वक्ताले खण्डन-मण्डन गर्दै आफ्नो तर्क प्रस्तुत गरेकाले वादविवाद रोचक हुन गई बालबालिकाहरूले ध्यान दिएर सुन्छन् ।
---	---

उपर्युक्त दुई वादविवादहरूमध्ये सुनाइ सीपका आधारमा पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? का तुलनामा सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ बढी प्रभावकारी भएको देखिन्छ ।

४.३.२ बोलाइ सीपका आधारमा विवेच्य पाठहरूको तुलनात्मक विश्लेषण

भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा सुनाइ सीपको शिक्षणपछि आउने भाषिक सीप बोलाइ सीप हो । बोलाइको अर्थ बोल्ने काम वा भाव भन्ने हुन्छ । भाषा सिकाइका क्रममा व्यक्तिले कुनै कुरा सुनेर जे अभिव्यक्त गर्छ त्यो बोलाइ हो । बोलाइ भाषाको मौखिक रूप हो ।

भाषाको मौखिक सीप विकासका क्रममा बोलाइ सीप सुनाइपछि आउने भाषिक सीप हो । व्यक्तिले अरूले भनेका कुरा सुनिसकेपछि त्यसको अर्थ ग्रहण गरेर ठीक मात्रामा उत्तर दिने कार्यका लागि बोलाइको आवश्यकता पर्दछ । निम्न माध्यमिक तह नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०५८) मा रूपक विधाका पाठहरूबाट बोलाइ सीपका लागि निम्न उद्देश्यहरू राखेको पाइन्छ:

- ❖ रूपक पाठका शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न
- ❖ अरूले उच्चारण गरेका शब्द सुनी आफ्ना शब्दमा उच्चारण गर्न
- ❖ रूपक विधाका पाठहरूको सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न
- ❖ विवादात्मक र संवादात्मक अभिव्यक्तिका मुख्य-मुख्य कुरा बताउन
- ❖ कुराकानी र प्रश्नोत्तरमा भाग लिन
- ❖ आफूले भन्न चाहेका कुराहरूलाई शिष्ट भाषा प्रयोग गरी हाउभाउ मिलाई प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त गर्न ।

४.३.२.१ बोलाइ सीपका आधारमा 'आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ', 'मन्दिरको सफाइ' र 'हाटबजार' संवादको तुलनात्मक विश्लेषण

सरकारी विद्यालयमा पढाइ हुने कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबमा समावेश गरिएको आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ संवाद बोलाइ सीप विकासका लागि उपयोगी देखिन्छ । अलका,

आस्था र सुरज तीनजना पात्रहरू रहेको यस संवादका तीनैजना पात्रहरू सहपाठी हुन् र उनीहरूले नारी स्वाधीनताका र नारी शिक्षाका बारेमा गहकिला तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन् । यस पाठमा रहेका संवादहरू सरल, सहज र स्वाभाविक भएकाले बालबालिकाहरूलाई संवादमा अभ्यस्त बनाई उनीहरूमा बोलाइ सीपको विकास गर्न यो संवाद उपयोगी रहेको देखिन्छ ।

निजी विद्यालयमा पढाइ हुने सजिलो नेपाली मालामा समावेश गरिएको मन्दिरको सफाइ संवादमा सुरेश, बुबा र सविता गरी तीनजना पात्रहरू रहेका छन् । मन्दिरको सरसफाइ र पशुबधको अन्त्यको चेत बोकेको यस संवादको मूल भाव अहिंसा मानवधर्मको मूल आधार हुनुपर्छ भन्ने रहेको छ । समसामयिक विषयवस्तु, पात्रहरूको बौद्धिक स्तरअनुकूलको संवाद, सरल, सहज र स्वाभाविक मौलिक कथ्य नेपाली भाषाको प्रयोगजस्ता पक्षहरूले गर्दा बालबालिकाहरूको बोलाइ सीपको विकासमा यो संवाद प्रभावकारी रहेको देखिन्छ ।

संस्थागत विद्यालयहरूमा पठनपाठन गरिने सजिलो नेपाली मालाभिन्न समाविष्ट हाटबजार संवादमा केदार र मञ्जु दुईजना पात्रहरू रहेका छन् । संवादको स्थानका बारेमा उल्लेख भएको नभए तापनि कुराकानीलाई आधार मान्दा ग्रामीण पहाडी परिवेश रहेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । विदाको दिन मञ्जु र केदार हाटबजार हेर्न गएका छन् । यस संवादको मुख्य विषयवस्तु हाटबजारका बारेमा जानकारी दिनु रहेको छ । सरल, सहज र स्वाभाविक भाषाशैली, छोटो-छोटो संवाद, मौलिक कथ्य नेपाली भाषाको प्रयोग, पात्रहरूको बौद्धिक स्तरअनुकूलको भाषिक सङ्गठन, समसामयिक विषयवस्तुजस्ता पक्षहरूले गर्दा यो संवाद बालबालिकाहरूको बोलाइ सीपको विकासमा उपयोगी रहेको देखिन्छ ।

माथि उल्लेखित तीवटा संवादहरूले बालबालिकाहरूको बोलाइ सीपको विकासमा गर्ने योगदानलाई तुलनात्मक रूपमा निम्नानुसार बुँदागत रूपमा विश्लेषण गरिएको छः

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ	मन्दिरको सफाइ	हाटबजार
१) चौधवटा कठिन शब्दहरू राखिएको छ ।	१) तेह्रवटा कठिन शब्दहरू राखिएको छ ।	१) बीसवटा कठिन शब्दहरू राखिएको छ ।
२) गजक्क, ठ्याम्मै, व्यङ्ग्य, औँताउनु, दृढविश्वासजस्ता	२) वान्ता, प्रदूषित, प्रेरित गर्नु, बधजस्ता नूतन	२) भृकुटी मण्डप, मालिङ्गो, भ्रुरुप्प, सांस्कृतिकजस्ता

केही उच्चारणका दृष्टिले कठिन र नूतन शब्दहरूको प्रयोग भएकाले बालबालिका-हरूलाई शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न कठिन हुने देखिन्छ ।	शब्दहरूको प्रयोग भएको भए तापनि उच्चारणका दृष्टिले कठिन शब्दहरूको प्रयोग खासै नदेखिएकाले बालबालिकाहरूलाई शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न केही कम कठिन हुने देखिन्छ ।	उच्चारणका दृष्टिले कठिन शब्द र सुगम, चिनापर्ची, जुलुस, अस्थायी, धकजस्ता केही नूतन शब्दहरूको प्रयोग भएकाले बालबालिका-हरूलाई शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न केही कठिन हुने देखिन्छ ।
३) आस्था र सुरजका संवादहरू उनीहरूको उमेर र बौद्धिकस्तरसँग मेल खाने खालका भए तापनि अलकाका संवादहरू केही उच्च बौद्धिक स्तरका भएकाले बालबालिकाहरू यो संवाद सुनी उच्चारण गर्न निरुत्साहित हुने देखिन्छ ।	३) सविता र सुरेशले बालसुलभ संवादहरू व्यक्त गरेका छन् भने बुबाले वयस्क व्यक्तिको स्तरको संवाद व्यक्त गरेका छन् । जसले गर्दा बालबालिकाहरू संवाद सुनी उच्चारण गर्न उत्साहित हुने देखिन्छ ।	३) केदार र मञ्जुले उनीहरूको उमेर र बौद्धिकस्तरअनुकूलका संवादहरूको प्रयोग गरेकाले बालबालिका-हरूलाई संवाद सुनी उच्चारण गर्न प्रेरणा मिल्ने देखिन्छ ।
४) अलका, आस्था र सुरज तीनैजना सहपाठी भएकाले यस संवादलाई सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न बालबालिकाहरूलाई सजिलो हुने देखिन्छ ।	४) बालबालिकाहरूले सविता र सुरेशका संवादहरूको वर्णन सहजसँग गरे तापनि बुबाका संवादहरूको वर्णन गर्न केही कठिन हुने देखिन्छ ।	४) ग्रामीण भेगका बालबालिकाहरूले केदार र मञ्जु दुबैका संवादहरूको सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न सक्ने भए तापनि सहरी भेगका बालबालिकाहरूलाई मञ्जुका संवादहरूको सिलसिलावद्ध मौखिक वर्णन गर्न कठिन हुने देखिन्छ ।
५) यस संवादको मुख्य विषय	५) यस संवादको मुख्य	५) यस संवादको मुख्य विषय

नारी स्वाधीनता तथा नारी शिक्षा हो, जुन अमूर्त हुन्छ । अमूर्त विषयवस्तुको सविस्तार वर्णन गर्न बालबालिका-हरूलाई कठिन हुन्छ ।	विषय सरसफाइ तथा पशुबधको अन्त्य हो, जुन मूर्त हुन्छ । मूर्त विषयवस्तुको वर्णन गर्न बालबालिकाहरूलाई सहज हुन्छ ।	हाटबजार हो, यो पनि मूर्त हुन्छ । यसलाई वर्णन गर्न ग्रामीण भेगका बालबालिकाहरूलाई सहज हुने भए तापनि सहरी भेगका बालबालिकाहरूलाई केही कठिन हुने देखिन्छ ।
६) छोटा-छरिता वाक्य, विस्मयादिबोधक, निपात, आवश्यक हाउभाउ, तवैतारे, ठ्याम्मैजस्ता भर्रा शब्दहरूको प्रयोग भएकाले यस पाठमा प्रयुक्त संवादहरूका भावलाई शिष्ट भाषाको प्रयोग गरी हाउभाउ मिलाएर प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त गर्न बालबालिकाहरूलाई सहयोग मिल्छ ।	६) समसामयिक साभा विषयवस्तु, छोटा-छरिता संवादको प्रयोग भएकाले यस पाठमा प्रयोग भएका संवादहरूका भावलाई शिष्ट भाषाको प्रयोग गरी हाउभाउ मिलाएर प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त गर्न बालबालिकाहरूलाई सहयोग मिल्छ ।	६) छोटा-छरिता वाक्य, बालसुलभ, भाषाशैली र प्रभावकारी विषयवस्तु भएकाले यस पाठमा प्रयोग भएका संवादहरूका भावलाई शिष्ट भाषाको प्रयोग गरी हाउभाउ मिलाएर प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त गर्न बालबालिकाहरूलाई सहयोग मिल्छ ।

यसरी माथिका तीनवटा पाठहरूलाई विश्लेषण गर्दा समग्र बोलाइ सीपको विकासका लागि तुलनात्मक रूपमा आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छभन्दा मन्दिरको सफाइ र हाटबजार संवाद बढी प्रभावकारी देखिन्छन् ।

४.३.२.२ बोलाइ सीपको आधारमा 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' र 'पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?' वादविवादको तुलनात्मक विश्लेषण

सामुदायिक विद्यालयमा पठनपाठन गरिने पाठ्यपुस्तक हाम्रो नेपाली किताबभित्र समाविष्ट सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ वादविवादमा सीमा भट्टचन, श्याम रञ्जित र मणिराम ढुङ्गाना सहभागी छन् । औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा तयार पारिएको यस

वादविवादमा वक्ताहरूद्वारा गहकिला तर्कहरू प्रस्तुत भएका छन् । तार्किक ढङ्गले अन्य वक्ताका तर्कहरूको खण्डन-मण्डन गरिएको यस वादविवादमा विभिन्न उखान तथा टुक्काहरूको प्रयोगले भाषिक सौन्दर्य तथा मिठास थपिएको छ । मानक कथ्य नेपाली भाषाको प्रयोगले वादविवादमा भाषिक स्वाभाविकता पाउन सकिन्छ ।

संस्थागत विद्यालयहरूमा पठनपाठन गरिने पाठ्यपुस्तक सजिलो नेपाली मालाभिन्न समावेश गरिएको पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? वादविवादमा प्रकाश र आशा सहभागी छन् । त्यस्तै नेपथ्यमा उमा, गगन, भरना र देवेशको सहभागिता जनाइएको छ । औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा सांयोजन गरिएको यस वादविवादमा प्रकाशले विषयको पक्षमा र आशाले विषयको विपक्षमा आफ्ना गहकिला तर्कहरू राखेका छन् । आवश्यकताअनुसार उखान र टुक्काको प्रयोग भएको यस वादविवादमा कथ्य मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको छ । आगो र पानीको उपयोगिता सीमासम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

बोलाइ सीपको सापेक्षतामा सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ र पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? वादविवादबीच निम्नानुसार तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ:

सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ	पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?
१) उद्घोषण, अशिष्ट, निश्छल, श्रद्धेय, खुइय्य, निष्कपटताजस्ता केही शब्दहरूबाहेक अन्य शब्दहरू उच्चारणका दृष्टिले सरल भएकाले विद्यार्थीहरूले शुद्ध र स्पष्टसँग उच्चारण गर्न सक्छन् ।	१) उद्घोषण, आतङ्क, विद्युत, घट्ट, मृत्युपर्यन्त, पेट्रोलियम, हिंस्रकजस्ता केही शब्दहरूबाहेक अन्य शब्दहरू उच्चारणका दृष्टिले सरल भएकाले विद्यार्थीहरूको शुद्ध र स्पष्टसँग उच्चारण गर्न सक्छन् ।
२) यस वादविवादलाई औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा आयोजना गरी शिक्षण गर्न सकिने भएकाले र पाठभिन्न रहेका शब्दहरू उच्चारणका दृष्टिले प्रायः सरल भएकाले विद्यार्थीहरू साथीहरूले उच्चारण गरेका शब्दहरू सुनी आफ्नै शब्दमा उच्चारण गर्न सहज हुने देखिन्छ ।	३) यस वादविवादलाई पनि औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा आयोजना गरी शिक्षण गर्न सकिने भएकाले र पाठभिन्न रहेका शब्दहरू उच्चारणका दृष्टिले प्रायः सरल भएकाले विद्यार्थीहरू साथीहरूले उच्चारण गरेका शब्दहरू सुनी आफ्नै शब्दमा उच्चारण गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

<p>३) यस वादविवादको मुख्य विषयवस्तु सुख हो । सुख अमूर्त कुरा भएकाले यसको परिभाषा बढी भावनात्मक किसिमको हुन्छ । त्यसैले यस वादविवादको सिलसिलाबद्ध मौखिक वर्णन गर्नु केही कठिन कार्य हो ।</p>	<p>३) यस वादविवादको मुख्य विषयवस्तु आगो र पानी हो । आगो र पानी मानवजीवनका अत्यावश्यक र नभई नहुने आधारभूत वस्तु हुन् । यिनीहरूको सामान्य फाइदा र बेफाइदाका बारेमा सबै बालबालिकाहरूलाई थाहा हुने भएकाले यस वादविवादको विषयवस्तुलाई सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न सजिलो हुन्छ ।</p>
<p>४) आवश्यकताअनुसार उखान-टुक्का, व्यङ्ग्यात्मक भाषा, विभिन्न कवि-साहित्यकारहरूका महत्वपूर्ण उद्गारहरू र छोटो तथा सरल वाक्यहरूको प्रयोगले गर्दा संवादको भाषा मिठासपूर्ण भएकाले गर्दा विद्यार्थीहरूले यस वादविवादको सार बताउन सक्छन् ।</p>	<p>४) साभा विषयवस्तु, उखानको प्रयोग, सरल र छोटो वाक्यको प्रयोगले संवादको भाषा सरल, सहज, स्वाभाविक र मिठासपूर्ण भएकाले विद्यार्थीहरूले यस वादविवादको सार बताउन सक्छन् ।</p>
<p>५) रूपक विधाको अर्को उद्देश्य विद्यार्थीहरूलाई कुराकानी र संवादमा भाग लिन सहयोग गर्नु हो । कुराकानी र संवादमा भाग लिन विषयवस्तुका बारेमा जान्नु आवश्यक हुन्छ । सुचना र सञ्चारको विकासले गर्दा अहिले विश्व साँघुरो भएको छ । जसले गर्दा बालबालिकाहरू सहरिया जीवन र गाउँले जीवनका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षका बारेमा जानकार भई यस विषयमा छलफल र संवादमा भाग लिन सक्छन् ।</p>	<p>५) आगो र पानी मानव जीवनका आधारभूत आवश्यकता हुन् । यिनीहरूको अभावमा मानव जीवनको कल्पनासम्म गर्न सकिदैन । यी दुवै कुरा मानिसको दैनिक प्रयोगमा आइरहन्छन् । जसले गर्दा यिनीहरूका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षका बारेमा बालबालिकाहरूलाई सामान्य जानकारी भएको हुन्छ । त्यसकारण उनीहरू यस विषयमा छलफल तथा संवादमा सहभागी हुन सक्छन् ।</p>
<p>६) यस वादविवादमा सहरिया र गाउँले</p>	<p>६) यस वादविवादमा आगो र पानीका बारेमा</p>

जीवनका बारेमा तर्कवितर्क भएकाले सहरिया तथा गाउँले जीवनका राम्रा तथा नराम्रा पक्षहरू थाहा पाई दैनिक जीवनमा उपयोग गर्न सक्छन् ।	तर्कवितर्क भएकाले बालबालिकाहरूले आगो र पानीका राम्रा तथा नराम्रा पक्षहरू थाहा पाई दैनिक जीवनमा उपयोग गर्न सक्छन् ।
---	--

उपर्युक्त दुई वादविवादहरूमध्ये बोलाइ सीपका आधारमा पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? का तुलनामा सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ बढी प्रभावकारी भएको देखिन्छ ।

४.३.३ पढाइ सीपका आधारमा विवेच्य पाठहरूको तुलनात्मक विश्लेषण

पढाइ सुनाइ र बोलाइपछको अर्को महत्त्वपूर्ण भाषिक सीप हो । सुनाइ, बोलाइ र पढाइ तीनवटै भाषिक सीपहरू उच्चारणसँग सम्बन्धित छन् । उच्चारण भाषिक सीपको आधार हो । उच्चारण अङ्गहरूको सहयोगबाट भाषाको शुद्ध किसिमले उच्चारण भएमा मात्र विचारको अभिव्यक्ति सहज र प्रभावकारी बन्दछ । शुद्ध उच्चारण, स्पष्ट बोली र त्रुटिरहित लवज पढाइ सीपका लागि नभइ नहुने तत्त्व मानिन्छ । कक्षाको तह र स्तरअनुसार सस्वर पढाइ र मौन पढाइ गरी पढाइलाई विभाजन गर्न सकिन्छ । साना कक्षाका लागि सस्वर पढाइ र ठूला कक्षाका लागि मौन पढाइ प्रभावकारी मानिन्छ ।

निम्न माध्यमिक तह नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०५८) ले रूपक विधाको पढाइ सीपका लागि निम्नानुसारका उद्देश्यहरू किटान गरेको छः

- । रूपक विधाका पाठहरू गति, यति मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्न
- । रूपक विधाका पाठहरू पढी तिनका मुख्य-मुख्य कुरा बुझेर बताउन
- । रूपक विधाका पाठहरू भावअनुसार लय, सुर र आघात मिलाई सस्वरवाचन गर्न
- । पठनबोधका दृष्टिले मौनवाचन गर्न
- । रूपक विधाका पाठहरू मौनवाचन गरी त्यसका मुख्य-मुख्य कुराहरू बताउन
- । पठित पाठहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न
- । रूपक विधाका पाठहरू पढी शब्दभण्डार बृद्धि गर्न ।

४.३.३.१ पढाइ सीपका आधारमा 'आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ', 'मन्दिरको सफाइ' र 'हाटबजार' संवादको तुलनात्मक विश्लेषण

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ संवाद सामुदायिक विद्यालयमा पढाइ हुने कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबभित्र समाविष्ट पाठ हो । तीनजना सहपाठी विद्यार्थीहरू सहभागी भएको यस संवादमा सरल र सहज भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस संवादका वक्ताहरूले स्वतःस्फूर्त रूपमा आफ्ना विचारहरू राखेको पाइन्छ । यस पाठको छनोट र स्तरण कक्षा छका विद्यार्थीहरूको स्तरअनुकूल गरिएको पाइन्छ । यस पाठलाई गति, यति र हाउभाउसहित विद्यार्थीहरूलाई सस्वरवाचन गर्न लगाएमा उनीहरूको बोलाइ सीपको विकासमा राम्रो सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

मन्दिरको सफाइ संवाद संस्थागत विद्यालयमा पढाइ हुने कक्षा छ को सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको पाठ हो । यस संवादमा बाबु, छोरा र छोरी गरी तीनजना पात्रहरू रहेका छन् । हत्या हिंसा र वातावरण प्रदूषण विरोधी चेत बोकेको यस संवादमा विद्यार्थीहरूको क्षमता र स्तरअनुकूल शब्दभण्डार, वाक्यगठन तथा विषयवस्तुको संयोजन गरिएको पाइन्छ । यस संवादमा स्वाभाविक भाषाशैलीको प्रयोग भएकाले विद्यार्थीको पढाइ सीपको विकासमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

हाटबजार संवाद कक्षा छ को सजिलो नेपाली मालाभित्र समाविष्ट पाठ हो । यस संवादमा दिदी र भाइ गरी दुईजना पात्रहरू रहेका छन् । हाटबजारका सम्बन्धमा विविध जानकारीहरू रहेको यस संवादमा सरल र स्वाभाविक भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । आवश्यकताअनुसार विस्मयादिवोधक, निपात र प्रश्नार्थक वाक्यजस्ता कुराहरूको प्रयोगले यस संवादमा भाषिक मिठास थपिएको छ । विषयवस्तु सरल र साभा भएकाले विद्यार्थीहरूलाई मौनपठन गर्न लगाई पाठलाई उनीहरूको भाषामा वर्णन गर्न लगाउनसमेत सकिन्छ ।

माथि उल्लेखित तीनैवटा पाठहरूले बालबालिकाहरूको पढाइ सीपको विकासमा गर्ने योगदानलाई तल बुँदागत रूपमा तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ	मन्दिरको सफाइ	हाटबजार
१) यस पाठलाई हाम्रो नेपाली किताबभित्र समावेश गरिएको छ ।	१) यस पाठलाई सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको छ ।	१) यस पाठलाई सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको छ ।
२) चौधवटा कठिन शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।	२) तेह्रवटा कठिन शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।	२) बीसवटा कठिन शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।
३) केही कठिन शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त बनाईसकेपछि एक पटकमा तीन जनाका दरले पालो मिलाएर क्रमशः गति, यति र हाउभाउसहित शुद्ध र स्पष्ट रूपमा सस्वरवाचन गराउन सकिन्छ ।	३) केही कठिन शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त बनाईसकेपछि एक पटकमा तीन जनाका दरले पालो मिलाएर क्रमशः गति, यति र हाउभाउसहित शुद्ध र स्पष्ट रूपमा सस्वरवाचन गराउन सकिन्छ ।	३) केही कठिन शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त बनाईसकेपछि एक पटकमा तीन जनाका दरले पालो मिलाएर क्रमशः गति, यति र हाउभाउसहित शुद्ध र स्पष्ट रूपमा सस्वरवाचन गराउन सकिन्छ ।
४) यस संवादको विषयवस्तु अमूर्त तथा कक्षा छ का विद्यार्थीहरूका लागि केही जटिल भएकाले उनीहरूलाई यो पाठ पढी मुख्य-मुख्य कुरा बताउन केही कठिनाइ हुने देखिन्छ ।	४) यस संवादको विषयवस्तु मूर्त तथा कक्षा छ का विद्यार्थीहरूका लागि मध्यमस्तरको भएकाले विद्यार्थीहरूका लागि यो पाठ पढी मुख्य-मुख्य कुरा बताउन केही सहज हुने देखिन्छ ।	४) यस पाठको विषयवस्तु मूर्त तथाकक्षा छ का विद्यार्थीहरूका लागि सहज किसिमको भएकाले यो पाठ पढी मुख्य-मुख्य कुरा बताउन उनीहरूलाई सहज हुने देखिन्छ ।
५) केहीपटक सस्वरवाचन गराएर आवश्यक पृष्ठपोषण दिईसकेपछि विद्यार्थीहरू यस पाठलाई मौनपठन गर्न सक्षम हुने देखिन्छ ।	५) केहीपटक सस्वरवाचन गराएर आवश्यक पृष्ठपोषण दिईसकेपछि विद्यार्थीहरू यस पाठलाई मौनपठन गर्न सक्षम हुने देखिन्छ ।	५) केहीपटक सस्वरवाचन गराएर आवश्यक पृष्ठपोषण दिईसकेपछि विद्यार्थीहरू यस पाठलाई मौनपठन गर्न सक्षम हुने देखिन्छ ।

<p>६) विद्यार्थीहरूलाई यस संवादमा प्रयोग भएका समाचार, गतिविधि, शिक्षा, आकर्षण, सुविधा, लागू, जीवन, यात्रा, समाजसेवा, विकास-निर्माण, गुजारा, पराधीनता, स्वतंत्रता, दृढ विश्वास, गम्भीर, मुद्राजस्ता शब्दहरूवाहेक अन्य शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गराउन सकिन्छ ।</p>	<p>६) विद्यार्थीहरूलाई यस संवादमा प्रयोग भएका वितावरण, प्रदूषण, स्वच्छ, संस्कृति, हिंसा, प्राणी, मानव धर्म, प्रेरितजस्ता केही शब्दहरूवाहेक अन्य शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गराउन सकिन्छ ।</p>	<p>६) विद्यार्थीहरूलाई यस पाठमा प्रयोग भएका सभा, जुलुस, अस्थायी, स्थायी, जनजीवन, उत्पादन, सुगम, सांस्कृतिकजस्ता शब्दहरू वाहेक अन्य शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गराउन सकिन्छ ।</p>
<p>७) यस संवादबाट विद्यार्थीहरूमा नारीशिक्षा, स्वाधीनता, स्वावलम्बनसँग शब्दभण्डारको विकास हुने देखिन्छ ।</p>	<p>७) यस संवादबाट विद्यार्थीहरूमा हत्याहिंसा, विरोधी, सरसफाइसँग शब्दभण्डारको विकास हुने देखिन्छ ।</p>	<p>७) यस संवादबाट विद्यार्थीहरूमा हाटबजार-सँग सम्बन्धित शब्दभण्डारको विकास हुने देखिन्छ ।</p>
<p>८) कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पढाइ सीपको विकासका लागि यो पाठ तुलानात्मक रूपमा निम्न स्तरको</p>	<p>८) कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पढाइ सीपको विकासका लागि यो पाठ तुलानात्मक रूपमा मध्यम स्तरको</p>	<p>८) कक्षा छमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पढाइ सीपको विकासका लागि यो पाठ तुलानात्मक रूपमा उच्च स्तरको</p>

उपर्युक्त तीन संवादहरूमध्ये पढाइ सीपका आधारमा तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्दा समग्र पढाइ सीपको विकासका लागि तुलनात्मक रूपमा आफ्नै खुट्टामा उभिन सिकनुपर्छभन्दा मन्दिरको सफाइ र हाटबजार संवाद बढी प्रभावकारी देखिन्छन् ।

४.३.३.२ पढाइ सीपका आधारमा 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' र 'पानी ठूलो कि आगो ?' वादविवादको तुलनात्मक विश्लेषण

सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ वादविवाद कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबभित्र समावेश गरिएको छ । सीमा भट्टचन, श्याम रञ्जित र मणिराम ढुङ्गाना गरी तीनजना वक्ताहरू रहेको प्रस्तुत वादविवादमा सीमा भट्टचन र मणिराम ढुङ्गानाले पानीको पक्षमा र श्याम रञ्जितले आगोको पक्षमा आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गरेका छन् । वादविवाद बोलाइ सीपको विकासका लागि महत्वपूर्ण पाठ मानिन्छ । नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा प्राथमिक तहका कक्षा ४-५ देखि नै वादविवाद राखेको पाइन्छ । यस पाठलाई औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा संयोजन गरिएकाले वक्ताहरूको मौखिक सीप विकासमा ठूलो सहयोग मिल्ने देखिन्छ ।

पानी ठूलो कि आगो ? वादविवाद कक्षा छको सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको छ । यस वादविवादमा प्रकाश, आशा, उमा, गगन, भरना र देवेशले भाग लिएका छन् । औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा संयोजन गरिएको यस वादविवादमा प्रकाश र आशाको तर्कलाई मात्र प्रस्तुत गरिएको छ । यस वादविवादको भाषिक अभिव्यक्ति सरल र सहज छ । विषयवस्तु साभ्ना भएका कारण पनि यस वादविवादलाई प्रतियोगितात्मक रूपमा आयोजना गरी विद्यार्थीहरूको बोलाइ सीपको विकास गराउन सकिन्छ ।

माथि उल्लेखित दुईवटा पाठहरूले बालबालिकाहरूको पढाइ सीपको विकासमा गर्ने योगदानलाई तल बुँदागत रूपमा तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ	पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?
१) सरल, सहज र स्वाभाविक भाषाशैलीको प्रयोग भएकाले विद्यार्थीहरू यस पाठलाई गति र यति मिलाई शुद्ध र स्पष्ट ढङ्गले सस्वरवाचन गर्न सक्छन् ।	१) सरल, सहज र स्वाभाविक भाषाशैलीको प्रयोग भएकाले विद्यार्थीहरू यस पाठलाई गति र यति मिलाई शुद्ध र स्पष्ट ढङ्गले सस्वरवाचन गर्न सक्छन् ।
२) यस वादविवादको विषयवस्तु सहरिया जीवन र गाउँले जीवन हो । सहर र गाउँमा बस्ने विद्यार्थीहरूले आ-आफ्ना ठाउँको जीवनशैलीलाई मात्र राम्रोसँग जान्ने भएकाले पाठको समग्र विषयवस्तु पढी तिनका मुख्य-मुख्य कुरा बताउन	२) यस वादविवादको विषयवस्तु आगो र पानी हो । आगो र पानीका बारेमा सबै विद्यार्थीहरू जानकार हुने भएकाले यस पाठलाई पढी यसका मुख्य-मुख्य कुरा बताउन सहज हुने देखिन्छ ।

कठिन हुने देखिन्छ ।	
३) विद्यार्थीहरू यस पाठलाई आवश्यकताअनुसार लय, सुर र आघात मिलाई सस्वरवाचन गर्न सक्छन् ।	३) विद्यार्थीहरू यस पाठलाई आवश्यकताअनुसार लय, सुर र आघात मिलाई सस्वरवाचन गर्न सक्छन् ।
४) उद्घोषण, अशिष्ट, भट्टचन, निर्णायक, स्वावलम्बी, प्रवृत्ति, पुष्टि, टुङ्ग्याउनु, रञ्जित, श्रद्धेय, रुमल्लिएर, मस्तिष्क, स्वच्छता, निष्कपटता, वक्तव्यजस्ता शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त बनाईसकेपछि यस पाठलाई मौनवाचन गराउन सकिन्छ ।	४) सञ्चालन, उद्घोषण, टुङ्ग्याउनु, निर्णायक, निष्कर्ष, आतङ्क, सृष्टि, विद्युत, घट्ट, जङ्गलीजस्ता शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त बनाईसकेपछि यस पाठलाई मौनवाचन गराउन सकिन्छ ।
५) यस पाठको छनोट तथा स्तरण कक्षा छ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको स्तरअनुकूल गरिएको यस पाठलाई पढेर विद्यार्थीहरू पाठभित्रका मुख्य-मुख्य कुरा बताउन तथा पठित पाठहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न समर्थ हुनेछन् ।	५) यस पाठको छनोट तथा स्तरण कक्षा छ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको स्तरअनुकूल गरिएको यस पाठलाई पढेर विद्यार्थीहरू पाठभित्रका मुख्य-मुख्य कुरा बताउन तथा पठित पाठहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न समर्थ हुनेछन् ।
६) यस वादविवादलाई औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा संयोजन गरिएको छ । पाठको सुरुमा कोष्ठकमा मञ्च तथा कार्यक्रमका बारेमा वर्णन गरिएको छ । वादविवादका नियम, वक्ताका तर्कहरू पूर्ण रूपमा राखिएको छ । पाठको अन्त्यमा निर्णायकहरूको निर्णय, प्रमुख अतिथिको मन्तव्य, पुरस्कार वितरण तथा सभापतिको कार्यक्रम भएको विवरणसमेत कोष्ठकमा उल्लेख गरिएको वादविवाद प्रभावकारी र मनोरञ्जनपूर्ण छ । त्यसर्थ यो वादविवाद तुलनात्मक रूपमा पढाइ सीपका दृष्टिले बढी प्रभावकारी भएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।	६) यस वादविवादलाई पनि औपचारिक कार्यक्रमका रूपमा संयोजन गरिएको छ । अन्त्यमा सभापतिको मन्तव्य पनि राखिएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ का तुलनामा यो वादविवादमा कम औपचारिकता रहेकाले तुलनात्मक रूपमा यो कम मनोरञ्जक तथा पढाइ सीपका दृष्टिले कम प्रभावकारी भएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

उपर्युक्त दुई वादविवादहरूमध्ये पढाइ सीपका आधारमा विश्लेषण गर्दा पानी ठूलो कि आगो ठूलो ? का तुलनामा सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ, बढी प्रभावकारी भएको देखिन्छ ।

४.३.४ लेखाइ सीपका आधारमा विवेच्य पाठहरूको तुलनात्मक विश्लेषण

मानिसले आफूले भोगेका, देखेका, सुनेका, अनुभव गरेका तथा मनका विचार, सोचाइ, चिन्तन, भावजस्ता कुरालाई लेख्य चिन्हको माध्यमबाट भाषिक कार्यकलाप सम्पन्न गर्नु नै लेखाइ हो । भाषाका अन्य तीन सीपभन्दा लेखाइ सीप बढी प्रभावकारी मानिन्छ । लेख्य सीप सम्पन्न गर्न मानिसका मस्तिष्क र शारीरिक अङ्ग क्रियाशील हुनुपर्दछ । व्यक्तिका विचार, चिन्तन, दर्शन, सोचाइ र अनुभवलाई चीर कालसम्म स्थायी राख्न र ती सम्पत्तिलाई कालान्तरसम्म बचाइराख्ने माध्यम लेखाइ हो । मानिसका व्यक्तिगत व्यवहार, सामाजिक व्यवहार, अड्डा-अदालत, कार्यालय आदि ठाउँमा काम सम्पन्न गर्न लेखाइको माध्यम अपनाइन्छ । त्यसर्थ लेखाइ सीप भाषाको मेरुदण्ड हो भन्न सकिन्छ । बालबालिकाहरूमा लेखाइ सीपको विकास गर्न अनुलेखन, श्रुतिलेखन, अनुभव लेखन, अनुच्छेद लेखन, सारांश लेखन, चिठी लेखन, संवाद लेखन, प्रश्नोत्तर लेखन, निबन्ध लेखनजस्ता माध्यमहरू अपनाउन सकिन्छ ।

निम्न माध्यमिक तह नेपाली भाषा पाठ्यक्रम २०५८ ले रूपक विधाको लेखाइ सीपका निम्न उद्देश्यहरू किटान गरेको पाइन्छ-

- । पठित शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न
- । लिखित अभिव्यक्तिमा हिज्जे मिलाई शुद्ध वर्णविन्याससँग लेख्न
- । वचन, लिङ्ग, पुरुष, पदसङ्गति तथा आदरको सङ्गति मिलाई वाक्य रचना गर्न
- । तोकिएका लेख्य चिन्हहरूको उपयुक्त ढङ्गले शुद्धसँग प्रयोग गर्न
- । रूपक विधाका पाठहरूका वाक्य र अनुच्छेद सुनेर लेख्न
- । रूपक विधाका संवाद र वादविवाद सिलसिला मिलाई लेख्न
- । रूपक विधाका पाठ वा पाठका निर्दिष्ट अंश सुनी सारांश लेख्न
- । रूपक विधाका पाठ वा पाठका निर्दिष्ट अंश पढी सारांश लेख्न ।

४.३.४.१ लेखाइ सीपका आधारमा 'आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ', 'मन्दिरको सफाइ' र 'हाटबजार' संवादको तुलनात्मक विश्लेषण

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ संवाद हाम्रो नेपाली किताबभित्र समाविष्ट छ । कक्षा छमा संवाद राखिनुको उद्देश्य भाषाका अन्य सीप हासिल गराउनुका साथै लेखाइ सीपको विकासमा जोड दिनु हो । रूपक विधाका पाठहरू पढाएर सुनाइ, बोलाइ र पढाइ सीपको विकास भएपछि लेखाइ सीपको विकासका लागि संवाद पाठको कुनै अंश शिक्षकले भन्ने र विद्यार्थीहरूलाई लेख्न लगाउन सकिन्छ । यस संवादमा छोटो र सरल वाक्यहरू रहेकाले यो पाठ श्रुतिलेखनका लागि उपयुक्त मान्न सकिन्छ । यस संवादको मूल भाव स्पष्ट भएकाले विद्यार्थीहरूलाई सारांश लेख्न लगाएरसमेत लेखाइ सीपको विकास गराउन सकिन्छ ।

मन्दिरको सफाइ संवाद सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको छ । लम्बाइका दृष्टिले मझौला संवादहरूको वाहुल्यता रहेको यस पाठको भाषाशैली सरल र स्वाभाविक किसिमको छ । कक्षा छका विद्यार्थीहरूको स्तरअनुकूल छनोट र स्तरण गरिएको यो संवाद लेखाइ सीपको विकासका लागि उपयुक्त मान्न सकिन्छ । सरल र स्पष्ट विषयवस्तु रहेको यस संवादलाई श्रुतिलेखन, सारांश लेखन, संवाद लेखन आदि कार्यकलाप गर्न लगाएर विद्यार्थीहरूमा लेखाइ सीपको विकास गराउन सकिन्छ ।

हाटबजार संवाद सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको छ । यस पाठमा पनि लम्बाइका दृष्टिले मझौला संवादहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । दिदी र भाइको वार्तालापमा आधारित यस संवादमा हाटबजारसँग सम्बन्धित कुराकानीहरू भएका छन् । कक्षा छमा पढ्ने विद्यार्थीहरूको लेखाइ सीप विकासका लागि यस पाठको विषयवस्तु सरल र स्पष्ट भएकाले विद्यार्थीहरूलाई यो पाठ पढ्न लगाएर उनीहरूकै शब्दमा संवाद लेखन कार्यकलाप समेत गराउन सकिन्छ । यसका अतिरिक्त श्रुतिलेखन, सारांश लेखन, संवाद लेखनजस्ता कार्यकलापहरूका लागि समेत यो संवाद उपयुक्त मान्न सकिन्छ ।

माथि उल्लेखित तीनैवटा संवादहरूलाई लेखाइ सीपका सापेक्षतामा तल तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

आफ्नै खुट्टामा उभिन सिक्नुपर्छ	मन्दिरको सफाइ	हाटबजार
-----------------------------------	---------------	---------

<p>१) नारीशिक्षा, औंताउनु, स्वतंत्रता, दुहविश्वास, गुजारा, ताई, गम्भीरजस्ता केही शब्दहरूबाहेक अरु शब्दहरू सरल रहेकाले विद्यार्थीहरूले यस पाठमा रहेका शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न सक्छन् ।</p>	<p>१) बान्ता, प्रदूषित, चेतना, पवित्रता, स्वच्छ, वध, प्रेरित, संस्कृति, दयाभावजस्ता केही शब्दहरूबाहेक अन्य शब्दहरू सरल रहेकाले विद्यार्थीहरूले यस पाठमा रहेका शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न सक्छन् ।</p>	<p>१) स्थायी, मनोरञ्जन, सभा, साधन, सुगम, जुलुस, अस्थायी, तिथि, उत्पादन, जागिरदार, धक फुकाउनु, सास्कृतिक कार्यक्रमजस्ता केही शब्दहरूबाहेक अन्य शब्दहरू सरल रहेकाले विद्यार्थीहरूले यस पाठमा रहेका शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न सक्छन् ।</p>
<p>२) यस संवादको अभ्यास खण्डमा शुद्धसँग लेख्ने प्रश्न दिइएको छ भने शिक्षकले कक्षाकोठामा श्रुतिलेखन कार्यकलाप गराएर समेत विद्यार्थीहरूलाई हिज्जे मिलाई शुद्ध वर्णविन्यास-सँग लेख्ने कार्यमा अभ्यस्त बनाउन सक्छन् ।</p>	<p>२) यस संवादको अभ्यास खण्डमा उस्तै अर्थ हुने अर्को शब्द लेख्ने र शब्दको अन्त्यमा ह्रस्व र दीर्घ लेखिने शब्दहरू खोजेर बेगलाबेगलै सूची बनाउनेजस्ता प्रश्नहरू दिइएको छ भने शिक्षकले कक्षाकोठामा श्रुतिलेखन कार्यकलाप गराएर समेत विद्यार्थीहरूलाई हिज्जे मिलाई शुद्ध वर्णविन्यास-सँग लेख्ने कार्यमा अभ्यस्त बनाउन सक्छन् ।</p>	<p>२) यस संवादको अभ्यास खण्डमा उस्तै अर्थ हुने अर्को शब्द लेख्ने र शब्दको अन्त्यमा ह्रस्व र दीर्घ लेखिने शब्दहरू खोजेर बेगलाबेगलै सूची बनाउनेजस्ता प्रश्नहरू दिइएको छ भने शिक्षकले कक्षाकोठामा श्रुतिलेखन कार्यकलाप गराएर समेत विद्यार्थीहरूलाई हिज्जे मिलाई शुद्ध वर्णविन्यास-सँग लेख्ने कार्यमा अभ्यस्त बनाउन सक्छन् ।</p>
<p>३) वचन, लिङ्ग, पुरुष, पदसङ्गति तथा आदरको सङ्गति मिलाई वाक्य रचना गर्ने कार्यमा अभ्यस्त बनाउन</p>	<p>३) वचन, लिङ्ग, पुरुष, पदसङ्गति तथा आदरको सङ्गति मिलाई वाक्य रचना गर्नेसँग सम्बन्धित अभ्यासका</p>	<p>३) वचन, लिङ्ग, पुरुष, पदसङ्गति तथा आदरको सङ्गति मिलाई वाक्य रचना गर्नेसँग सम्बन्धित अभ्यासका</p>

अभ्यासका लागि प्रश्नहरू राखिएको छ ।	लागि प्रश्नहरू दिइएको छैन ।	लागि प्रश्नहरू दिइएको छैन ।
४) यस पाठमा प्रशस्त विस्मयादिवोधक, निपात, प्रश्नार्थक वाक्य आदिको प्रयोग भएकाले विद्यार्थीहरूलाई लेख्य चिन्हहरूको उपयुक्त ढङ्गले शुद्धसँग प्रयोग गर्न सहयोग मिल्ने देखिन्छ ।	४) यस पाठमा आवश्यकताअनुसार कथन, निपात, प्रश्नार्थक वाक्य, आदिको प्रयोग भएकाले विद्यार्थीहरूलाई लेख्य चिन्हहरूको उपयुक्त ढङ्गले शुद्धसँग प्रयोग गर्न सहयोग मिल्ने देखिन्छ ।	४) यस पाठमा आवश्यकताअनुसार कथन, निपात, प्रश्नार्थक वाक्य, निपात आदिको प्रयोग भएकाले विद्यार्थीहरूलाई लेख्य चिन्हहरूको उपयुक्त ढङ्गले शुद्धसँग प्रयोग गर्न सहयोग मिल्ने देखिन्छ ।
५) केही कठिन शब्दहरूमा अभ्यस्त बनाईसकेपछि यस पाठका संवादहरू सुनेर लेख्ने कार्यमा विद्यार्थीहरूलाई सहज हुने देखिन्छ ।	५) केही कठिन शब्दहरूमा अभ्यस्त बनाईसकेपछि यस पाठका संवादहरू सुनेर लेख्ने कार्यमा विद्यार्थीहरूलाई सहज हुने देखिन्छ ।	५) केही कठिन शब्दहरूमा अभ्यस्त बनाईसकेपछि यस पाठका संवादहरू सुनेर लेख्ने कार्यमा विद्यार्थीहरूलाई सहज हुने देखिन्छ ।
६) संवादको विषयवस्तु केही जटिल र संवादको स्तर केही उच्च किसिमको देखिए पनि सिर्जनात्मक अभ्यास खण्डमा विदाका दिन घुम्न जाँदा भएको कुराकानीका आधारमा संवाद लेख्ने कार्यकलाप दिइएकाले विद्यार्थीहरूलाई आफ्नै शब्दमा सिलसिला मिलाई संवाद लेख्न यस	६) संवादको विषयवस्तु केही जटिल र संवादको स्तर केही उच्च किसिमको देखिए पनि सिर्जनात्मक अभ्यास खण्डमा विदाका दिन घुम्न जाँदा भएको कुराकानीका आधारमा संवाद लेख्ने कार्यकलाप दिइएकाले विद्यार्थीहरूलाई आफ्नै शब्दमा सिलसिला मिलाई संवाद लेख्न यस	६) संवादको विषयवस्तु केही जटिल र संवादको स्तर केही उच्च किसिमको देखिए पनि सिर्जनात्मक अभ्यास खण्डमा विदाका दिन घुम्न जाँदा भएको कुराकानीका आधारमा संवाद लेख्ने कार्यकलाप दिइएकाले विद्यार्थीहरूलाई आफ्नै शब्दमा सिलसिला मिलाई संवाद लेख्न यस

पाठले मद्दत गर्ने देखिन्छ ।	पाठले मद्दत गर्ने देखिन्छ ।	पाठले मद्दत गर्ने देखिन्छ ।
७) संवादको विषयवस्तु जटिल र संवादको स्तर केही उच्च किसिमको देखिए पनि भाषाशैली मिठासपूर्ण रहेकाले पाठ पढेर यसको सारांश लेख्ने कार्यमा यस संवादले विद्यार्थीहरूलाई सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।	७) तुलनात्मक रूपमा संवादको भाषाशैली औपचारिक किसिमको भए पनि विषयवस्तु सहज, संवादको स्तर विद्यार्थीहरूको स्तरअनुकूल रहेकाले पाठ पढेर यसको सारांश लेख्ने कार्यमा यस संवादले विद्यार्थीहरूलाई सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।	७) तुलनात्मक रूपमा संवादको भाषाशैली औपचारिक किसिमको भए पनि विषयवस्तु सहज, संवादको स्तर विद्यार्थीहरूको स्तरअनुकूल रहेकाले पाठ पढेर यसको सारांश लेख्ने कार्यमा यस संवादले विद्यार्थीहरूलाई सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

उपर्युक्त तीन संवादहरूमध्ये लेखाइ सीपका आधारमा विश्लेषण गर्दा समग्र पढाइ सीपको विकासका लागि तुलनात्मक रूपमा आफ्नै खुट्टामा उभिन सिकनुपर्छभन्दा मन्दिरको सफाइ र हाटबजार संवाद बढी प्रभावकारी देखिन्छन् ।

४.३.४.२ लेखाइ सीपका आधारमा 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' र 'पानी ठूलो कि आगो ?' वादविवादको तुलनात्मक विश्लेषण

सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ, कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबभित्र समाविष्ट पाठ हो । वादविवादले मूलतः भाषाको लेख्य रूपलाई भन्दा कथ्य रूपलाई जोड दिएको पाइन्छ । वादविवादमा आफ्नो पक्षको समर्थन र विपक्षीका विचारको खण्डन गरिन्छ । तथापि नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले वादविवाद विधा राख्नुको उद्देश्य कथ्य सीपका अतिरिक्त लेख्य सीपमा पनि जोड दिनु रहेको छ । कक्षा छमा वादविवाद राख्नुको उद्देश्य त्यस पाठका माध्यमबाट भाषाका चारै सीपको आर्जनमा जोड दिनु नै हो । सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ, वादविवादलाई अभिनय विधिका माध्यमबाट शिक्षण गरिसकेपछि, मौनवाचन गराएर श्रुतिलेखन, अनुलेखन, सारांश लेखन, तर्कलेखनजस्ता कार्यकलापका माध्यमबाट लेखाइ सीपको विकास गराउन सकिन्छ ।

पानी ठूलो कि आगो ठूला ? कक्षा छ को सजिलो नेपाली मालाभित्र समावेश गरिएको पाठ हो । प्रखर तार्किकता भेटिने यस वादविवादमा आगो र पानीको सबल पक्ष र दुर्बल पक्ष

उल्लेख गरिएको छ । आगो र पानी मानवजीवनका लागि अत्यावश्यक र अभ्र नभई नहुने वस्तुहरू हुन् । यिनीहरूको सही तरिकाले उपयोग गर्न सकियो भने मानवजीवन सहज र सुखी हुन्छ भने यिनीहरूको प्रयोगमा हेलचेक्रयाइँ वा असावधानी अपनाएको खण्डमा मानवजीवन नै तहसनहस हुने भय हुन्छ । यस पाठको शिक्षणपश्चात विद्यार्थीहरूलाई अनुलेखन, श्रुतिलेखन, सारांश लेखनजस्ता कार्यकलापहरू गराएर उनीहरूकै शब्दमा वादविवादको पक्ष वा विपक्षमा तर्कहरू लेख्न लगाउन सकिन्छ । यसबाट विद्यार्थीहरूको लेखाइ सीपको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

माथि उल्लेखित दुईवटा पाठहरूले बालबालिकाहरूको लेखाइ सीपको विकासमा गर्ने योगदानलाई तल बुँदागत रूपमा तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ	पानी ठूलो कि आगो ठूलो ?
१) प्राङ्गण, ग्रहण, निर्णायक, घोषणा, उद्घोषण, समयपालक, निष्कर्ष, आक्षेप, अशिष्ट, पुष्ट, खण्डन, अतिथि, अपार, निश्छल, कर्मशील, स्वावलम्बी, उदासिनता, ठम्याउनु, अनुभूति, स्वार्थ, प्रवृत्ति, भौतिक, प्राकृतिकपन, निचोड, कहालीलाग्दा, सभ्यता, नगरी, प्रतीक, रुमल्लिनु, चेतनाशून्य, हुटहुटी, लाञ्छना, भावुकता, एकलकाँटे, प्रदूषित, हास्यास्पद, आत्मीयता, आक्रोष, असभ्य, स्वच्छता, निष्कपटता, वक्तव्य, विसर्जनजस्ता शब्दहरूबाहेक अरु शब्दहरू सरल र सहज भएकाले माथि उल्लेखित शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई	१) उद्घोषण, निर्णायक, प्रबन्ध, जनाउ, मण्डल, वस्ती, सखाप, विहीन, बनैया, निष्कर्ष, आतङ्क, सृष्टि, भय, धर्ती, व्यावहारिक, कुँडो, उर्वर, घट्ट, सृजना, जल, वियोजन, पूर्ति, चिकित्सक, वक्ता, पूर्ववक्ता, प्रत्यक्ष, अग्निगोला, असभ्य, आविष्कार, मनगढन्ते, मृत्युपर्यन्त, नवजात, वाष्पीकरण, तापशक्ति, मन्तव्य, गहन, रोचक, प्रतिभा, आत्मविश्वास, वधाइ, घोषणा, प्रभावित, आविष्कार, मरुभूमि, वनस्पति, परिणत, हिंस्रक, पेट्रोलियम पदार्थ, वनडढेलोजस्ता शब्दहरूबाहेक अरु शब्दहरू सरल र सहज भएकाले माथि उल्लेखित शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त बनाएमा

अभ्यस्त बनाएमा यस पाठमा रहेका शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न सक्षम हुने देखिन्छ । साथै वादविवादको अभ्यास खण्डमा वाक्यमा प्रयोग गर्ने प्रश्नहरूसमेत दिएको पाइन्छ ।	यस पाठमा रहेका शब्दहरूको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न सक्षम हुने देखिन्छ । साथै वादविवादको अभ्यास खण्डमा वाक्यमा प्रयोग गर्ने प्रश्नहरूसमेत दिएको पाइन्छ ।
२) अभ्यास खण्डमा हिज्जे र वर्णविन्यास विग्रेका केही शब्दहरूलाई शुद्धसँग लेख्न दिइएको छ भने शिक्षकले कक्षाकोठामा पाठको केही अंश श्रुतिलेखन, अनुलेखन आदि गराई हिज्जे र वर्णविन्याससम्बन्धी सीप आर्जन गराउन सक्छन् ।	२) अभ्यास खण्डमा ठीक उच्चारण गरी कापीमा सार्ने, ठीक हिज्जे भएको शब्दमा (✓) चिन्ह लगाउने, व र व लेखिएका शब्दहरू खोज्ने, श ष स प्रयोग भएका शब्दहरू पाठबाट खोजेर तालिकामा भर्ने, रेफ (') भएका शब्दहरू पाठबाट खोजेर लेख्नेजस्ता अभ्यासहरू दिइएको छ भने शिक्षकले कक्षाकोठामा पाठको केही अंश श्रुतिलेखन, अनुलेखन आदि गराई हिज्जे र वर्णविन्याससम्बन्धी सीप आर्जन गराउन सक्छन् ।
३) व्याकरण खण्डमा विराम चिन्हका बारेमा जानकारी दिई अभ्यासका लागि विभिन्न प्रश्नहरू दिइएको छ ।	३) विराम चिन्हका बारेमा विशेष जानकारी दिइएको छैन ।
४) श्रुतिलेखनसँग सम्बन्धित कार्यकलापहरू नराखिएको भए तापनि शिक्षकले कक्षाकोठामा श्रुतिलेखन कार्यकलाप गराउन सक्छन् ।	४) श्रुतिलेखनसँग सम्बन्धित कार्यकलापहरू नराखिएको भए तापनि शिक्षकले कक्षाकोठामा श्रुतिलेखन कार्यकलाप गराउन सक्छन् ।
५) अभ्यास तथा सिर्जनात्मक अभ्यास खण्डमा वादविवादसँग सम्बन्धित अनुच्छेद, नियम तथा तर्कहरू लेख्ने प्रश्नहरू राखिएको छ । यसबाट विद्यार्थीहरू स्वतंत्र	५) स्वतंत्र तथा सिर्जनात्मक लेखनसँग सम्बन्धित विषयवस्तु भए पनि अभ्यासका लागि प्रश्नहरू राखिएको पाइँदैन ।

<p>तथा सिर्जनात्मक लेखाइ सीपको विकासमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।</p>	
<p>६) कुनै पाठ पढेर वा सुनेर त्यसको सारांश लेख्नु महत्वपूर्ण लेखाइ सीप हो । तर यस पाठमा पाठ्यांश लेखनसँग सम्बन्धित अभ्यास राखिएको छैन । यद्यपि वादविवादको विषयवस्तु स्पष्ट र ठोस तथा भाषाशैली सरल र सहज भएकाले यो पाठ सारांश लेखनका लागि उपयुक्त मान्न सकिन्छ ।</p>	<p>६) कुनै पाठ पढेर वा सुनेर त्यसको सारांश लेख्नु महत्वपूर्ण लेखाइ सीप हो । तर यस पाठमा पनि पाठ्यांश लेखनसँग सम्बन्धित अभ्यास राखिएको छैन । यद्यपि वादविवादको विषयवस्तु स्पष्ट र ठोस तथा भाषाशैली सरल र सहज भएकाले यो पाठ सारांश लेखनका लागि उपयुक्त मान्न सकिन्छ ।</p>

निम्न माध्यमिक तहको पाठ्यक्रमले राखेका लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित सीपहरूको आर्जनका दृष्टिले माथिका दुबै पाठहरूलाई विश्लेषण गर्दा सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन बेस हुन्छका तुलनामा पानी ठूलो कि आगो ? नै उपयोगी मान्न सकिन्छ ।

अध्याय ५

उपसंहार तथा निष्कर्ष

एउटै कक्षाका एकै समयका अलग-अलग लेखक तथा प्रकाशकका दुई पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट रूपक विधाको स्तरीयता र भाषिक सीपको तुलनात्मक विश्लेषण यस शोधपत्रको प्रमुख विषय हो । यी दुई पाठ्यपुस्तकका विवेच्य पाठहरूको निष्कर्ष निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छः

५.१ कक्षा छ को 'हाम्रो नेपाली किताब' भित्र समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका पाठहरूको विश्लेषणको निष्कर्ष

१. नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०५९ द्वारा निर्धारित निम्न माध्यमिक तह कक्षा छ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट रूपक विधाका पाठहरू पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको विधाको क्षेत्र र क्रमअनुसार छनोट र स्तरण गरिएको छ ।
२. पाठ्यपुस्तकको निर्माण पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा गर्न तयार पारिएको हुन्छ । निम्न माध्यमिक तह, नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०५८) मा कक्षा छ का लागि एउटा वादविवाद र एउटा पाठ संवाद हुनुपर्ने कुरा उल्लेख छ । सोही निर्देशनका अधिनमा रही हाम्रो नेपाली किताबमा आफ्नै खुट्टामा उभिन सिकनुपर्छ, संवाद र सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ, वादविवाद समावेश गरिएको पाइन्छ ।
३. हाम्रो नेपाली किताबमा रहेका जम्मा २२ वटा पाठहरूमध्ये चौथो पाठमा संवाद र एघारौं पाठमा वादविवाद राखिएको छ । विधाहरूको स्तरणका दृष्टिले यसलाई उपयुक्त नै मान्न सकिन्छ ।
४. पाठ्यपुस्तकभित्र समावेश गरिएका संवाद तथा वादविवादहरू कक्षाको स्तर, बालबालिकाको उमेर, रूचि, क्षमता र पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप राखिएकाले पाठ्यसामग्रीहरू स्तरीय छन् ।
५. भाषिक सीप आर्जनका आधारमा हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ भित्र समाविष्ट रूपक विधाका पाठहरूबाट सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सीपलाई समान महत्व दिइएको छ । यद्यपि कक्षाको स्तर र पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई हेर्दा लेखाइ सीपमा बढी जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२ 'हाम्रो नेपाली किताब' भित्र समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका पाठहरूको सबल तथा दुर्बल पक्षहरू

१. निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको पाठको सङ्ख्या, विधागत छनोट, कक्षाको स्तर, भाषिक क्षेत्र तथा अङ्गभार वितरणलाई ध्यान दिई पाठ्यपुस्तक तयार हुनु यसको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
२. पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका साधारण उद्देश्य र विशिष्ट उद्देश्यलाई ध्यानमा राखी पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाहरू समायोजन गरिनु यसको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
३. पाठ्यसामग्री समयसापेक्ष, उपयोगी र व्यवहारमूलक बनाउने प्रयास तथा पठनकौशल, रचनाकौशल तथा शब्दभण्डारमा जोड दिनु यसको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
४. निम्न माध्यमिक तहलाई माध्यमिक तहको पूर्वाधारका रूपमा लिई सिकारुको पूर्व क्षमता, आवश्यकता, रूचि र मानसिक दक्षताअनुरूप पाठ्यवस्तुको विकासमा सचेतना अपनाउन सक्नु यसको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
५. भाषिक सीपका सबै अङ्गहरूको समान विकासमा ध्यान पुऱ्याउन नसक्नु यसको दुर्बल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
६. पाठ्यपुस्तकको छपाइ, वधाइ तथा कागजको स्तरमा ध्यान पुऱ्याउन नसक्नु यसको दुर्बल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
७. 'सहरिया जीवनभन्दा गाउँले जीवन सुखी हुन्छ' वादविवादमा तीनजना वक्ताहरू राखिंदा विषयवस्तुगत सन्तुलन विग्रन गएको देखिन्छ । यसलाई दुर्बल पक्ष मान्न सकिन्छ ।

५.३ कक्षा छ को 'सजिलो नेपाली माला' भित्र समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका पाठहरूका सबल तथा दुर्बल पक्षहरू

१. निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका भाषाका साधारण तथा विशिष्ट उद्देश्यहरूको प्राप्तिमा जोड दिनु यसको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
२. पाठ्यपुस्तकको छपाइ, कागजको स्तर, आकर्षणजस्ता कुरामा ध्यान दिनु यसको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।

३. नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेअनुसारका भाषिक क्षेत्र, पाठ्यवस्तु, पाठसङ्ख्याको सीमा नाघी विषयवस्तुको संयोजन गरिनु यसको दुर्बल पक्ष मान्न सकिन्छ ।
४. भाषिक सीप आर्जनका चारवटा अङ्गहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइको असमान प्रस्तुति यस पाठ्यपुस्तकको कमजोरी हो ।
५. अभ्यासका लागि कार्यकलापहरू न्यून मात्रामा समावेश गरिनु यसको दुर्बल पक्ष मान्न सकिन्छ ।

५.४ शोधको शैक्षिक प्रयोजन

१. यस शोधले भावी अनुसन्धानका लागि रूपक विधासँग सम्बन्धित भई शोध तथा अनुसन्धान गर्न आधार प्रदान गर्नेछ ।
२. निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका रूपक विधाका पाठहरू पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप भए-नभएको अध्ययन गरी सुधार गर्न प्रस्तुत शोधले सघाउ पुऱ्याउनेछ ।
३. रूपक विधाअन्तर्गतका नाटक, एकाङ्की, वादविवाद, संवाद, मनोवाद, वक्तृताजस्ता पाठहरूको विधागत संरचना र विधागत अध्ययन गर्न केही हदसम्म सहयोग गर्नेछ ।
४. निम्न माध्यमिक तह नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक विधासँग सम्बन्धित पाठहरूका कमजोरी पहिचान गर्न सहयोग गर्नेछ ।
५. सरकारी र निजी विद्यालयका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकका बारेमा चासो राख्ने पाठकका लागि यसले सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक ज्ञान प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
६. यस शोधले शिक्षक-शिक्षिकाहरूलाई विद्यालय तहमा अध्यापन गर्न रूपक विधाको सैद्धान्तिक र प्रायोगिक जानकारी प्रदान गर्न सघाउ पुऱ्याउनेछ ।

५.५ सुझावहरू

१. निम्न माध्यमिक तह (कक्षा छ, ७ र ८) मा रूपक विधाका संवाद र वादविवादका अतिरिक्त वक्तृता, मनोवाद र एकाङ्कीसम्मका पाठहरू कक्षाको स्तर हेरी राखिनुपर्छ ।

२. भाषिक सीप आर्जनमा भाषाका अन्य विधाहरू कथा, कविता, निबन्ध, प्रबन्ध र जीवनीले भन्दा रूपक विधाले बढी प्रभाव पार्ने भएकाले सबै विधाका पाठहरू समान सङ्ख्यामा समायोजन गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।
३. निजी विद्यालयहरूमा उपयोग गरिने पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमको निर्देशनअनुसार तयार पारी नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायबाट अनुगमन तथा निरीक्षणपछि मात्र स्वीकृत गरी उपयोगमा ल्याउनु उपयुक्त हुन्छ ।
४. सरकारी विद्यालयका तुलनामा निजी विद्यालयमा बालबालिकाहरू नेपाली भाषामा कमजोर हुनुको कारण स्तरहीन पाठ्यपुस्तक पनि भएकाले स्तरीय पाठ्यसामग्रीको प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।
५. नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकहरूका रूपक विधाअन्तर्गतका पाठहरूमा पढाइ तथा सुनाइ सीपसँग सम्बन्धित पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि कक्षाकोठामा गरिने कार्यकलापहरू न्यून सङ्ख्यामा समावेश गरिएकाले पढाइ र सुनाइ सीप आर्जनका लागि पर्याप्त कार्यकलापहरू समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
६. हाम्रो नेपाली किताब पाठ्यपुस्तकको छपाइ, बँधाइ र कागजको स्तरमा तथा सजिलो नेपाली माला पाठ्यपुस्तकको बँधाइमा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
७. हाम्रो नेपाली किताब भित्र समाविष्ट रूपक विधाअन्तर्गतका पाठहरूको लम्बाइ, स्तर र सन्तुलनमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने देखिन्छ ।
८. भाषाका चारैवटा सीपहरूको समानुपातिक आर्जन हुने किसिमले कार्यकलापहरू समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ५.६ भावी अनुसन्धानका लागि रूपक विधाबाट लेख्न सकिने सम्बन्धित केही शीर्षकहरू
१. नि.मा.वि. तहको नेपाली भाषा शिक्षणमा रूपक विधाको आवश्यकता र महत्त्व
२. पुरानो हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ र नयाँ हाम्रो नेपाली किताब भित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक विश्लेषण
३. नेपाली शृङ्खला कक्षा छ र हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ भित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक विश्लेषण
४. हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ र हाम्रो नेपाली किताब कक्षा ७ भित्र समाविष्ट रूपक विधाका पाठहरूको पारस्परिक सम्बन्धको विश्लेषण

५. हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ मा प्रयुक्त रूपक विधाका पाठबाट विद्यार्थीहरूले प्राप्त गर्ने शब्दभण्डारको विश्लेषण
६. भाषिक सीप आर्जनका दृष्टिले हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ मा प्रयुक्त कथा र रूपक विधाको तुलनात्मक विश्लेषण

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५३), नेपाली भाषाका केही परिप्रेक्ष तथा पद्धति काठमाडौं: साभ्का प्रकाशन
- ..... (२०३९), नेपाली भाषा शिक्षण काठमाडौं : त्रि.वि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र अरू (२०६५), सजिलो नेपाली माला कक्षा छ काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- कार्की, गंगाबहादुर, कक्षा आठको 'हाम्रो नेपाली किताब' मा प्रयुक्त अभ्यासहरूको विश्लेषण काठमाडौं : त्रि.वि.वि. अप्रकाशित शोधपत्र
- खनाल, देवेन्द्रराम 'हाम्रो नेपाली किताब' कक्षा आठमा समाविष्ट रूपक विधाको विश्लेषण काठमान्डौं: महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलमा प्रस्तुत अप्रकाशित शोधपत्र (२०५७) ।
- गैरे, ईश्वरीप्रसाद (२०५९), आधुनिक नेपाली नाटक काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज
- गौतम, दुर्गाप्रसाद कक्षा ७ का 'हाम्रो नेपाली किताब' र 'मेरो नेपाली माला' भित्र समाविष्ट रूपक विधाको तुलानात्मक अध्ययन इन्द्रपुर: अप्रकाशित शोधपत्र
- जबरा, स्वयंप्रकाश र अरू (२०६४), पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास काठमान्डौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६४), निम्न माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम
- नेपाल सरकार (२०६५), हाम्रो नेपाली किताब कक्षा छ, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी
- पौडेल, रामप्रसाद, माध्यमिक तहमा पुरानो पाठ्यपुस्तक 'महेन्द्रमाला' र हालको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक विधाको तुलनात्मक अध्ययन काठमाडौं : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलमा प्रस्तुत अप्रकाशित शोधपत्र (२०५५)

पोखेल, बालकृष्ण, (सम्पादक) नेपाली बृहत शब्दकोश काठमाडौं : रा.प्र.प्र.
बन्धु, चूडामणि (२०४३), भाषा विज्ञान काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
बन्धु, चूडामणि (२०६५), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार ।
भण्डारी, पारसमणि (२०६३), स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोधविवरण काठमाडौं : न्यु हिरा
बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६०), नेपाली भाषा शिक्षण परिचय काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार
शर्मा, केदारप्रसाद (२०६०), नेपाली भाषा र साहित्य-शिक्षण काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स
इन्टरप्राइजेज
शर्मा, मोहनराज, र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल (२०५२), शोधविधि काठमाडौं : साभा प्रकाशन